

تحفہ صبر

تالیف

میر سید شریف ابوالحسن علی بن محمد رحمہ اللہ

۷۷۰-۸۱۶ھ

مکتبہ الرشیدی

کراچی - پاکستان

نحو صابر

تأليف

میر سید شریف ابوالحسن علی بن محمد رحمہ اللہ

۷۷۰ - ۸۱۶ ھ

طبعة مہدیة صحیفة ماونہ

اسم الكتاب	: نجوم
تأليف	: برہمچاریہ لالہ بی
عدد الصفحات	: 76
السعر	: 30/= روپیہ
الطبعة الأولى	: ۱۴۳۲ھ / ۲۰۱۱ء
اسم الناشر	: مکتبہ البشرا
الهاتف	: +92-21-34541739, +92-21-37740738
الفاکس	: +92-21-4023113
الموقع على الإنترنت	: www.maktaba-tul-bushra.com.pk www.ibnabbasaisha.edu.pk
البريد الإلكتروني	: al-bushra@cyber.net.pk

يطلب من	: مکتبہ البشرا، کراچی۔ +92-321-2196170
	: مکتبہ الحرمین، اردو بازار، لاہور۔ +92-321-4399313
	: المصباح، ۱۶ اردو بازار، لاہور۔ 042-7124656-7223210
	: بک لینڈ، ٹی پلازہ کالج روڈ، راولپنڈی۔ 051-5773341-5557926
	: دار الإخلاص، نزد قفہ خوالی بازار پشاور۔ 091-2567539
	: مکتبہ رشیدیہ، سرکی روڈ، کوئٹہ۔ 0333-7825484
وأيضاً يوجد عند جميع المكتبات المشهورة	

فهرست

موضوع	صفحه
مشمولات مقدمه	۵
تقسیم لفظ	۷
تعریف جمله	۸
تعریف جمله انشائی	۹
تعریف مرکب غیر مفید	۱۰
علامات اسم	۱۳
بیان در معرب و مثنی	۱۵
تعریف اسم غیر متمکن	۱۷
تقسیم اسم بر معرفه و نکره	۲۲
تقسیم اسم بر مذکر و مؤنث	۲۳
اقسام مؤنث	۲۴
تقسیم اسم بر واحد تثنیه و جمع	۲۵
تعریف جمع تصحیح	۲۶
تقسیم اسم باعتبار اعراب	۲۷
اعراب مضارع	۳۲

باب اول در حروف عالمه

حروف عالمه در اسم	۳۵
حروف عالمه در مضارع	۴۰

باب دوم در عمل افعال

۴۴	..... معمولات فعل معروف
۴۵	..... تعریف معمولات فعل معروف
۴۸	..... اقسام فاعل
۴۹	..... تعریف فعل مجهول
۵۰	..... اقسام فعل متعدی
۵۱	..... اقسام ناقصه
۵۳	..... افعال مقاربه
۵۳	..... افعال مدح و ذم
۵۵	..... افعال تعجب

باب سوم در عمل اسماء عالمه

۵۷	..... اقسام اسماء عالمه
۶۳	..... بیان در توابع
۶۴	..... بیان در صفت
۶۵	..... بیان در تاکید
۶۶	..... بیان در بدل
۶۷	..... بیان در عطف بحرف
۶۸	..... بیان در عطف بیان
۶۹	..... بیان در منصرف و غیر منصرف
۷۰	..... اقسام حروف غیر عالمه

للمتقين، والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله أجمعين.
 أما بعد بدارا أرشدك الله تعالى کہ ایں مختصرے ست مضبوط در علم
 نحو کہ مبتدی را بعد حفظ مفردات لغت و معرفت اشتقاق و ضبط مہیات
 الفاظ از مصادر

= باشد کہ در اینجا صحیح باشد مستقل بدون مضاف الیہ کہ قائم مقام مضاف ست از روئے معنی،
 چنانچہ درین مصرع:

إن بی یا عتیق ما قد کفانی

کہ تقدیر یا ابن ابی عتیق بود، مضاف را حذف کرده، مضاف الیہ را بالاستقلال قائم مقامش نمود.
 و در اینجا معنی ہم بدون مضاف صحیح ہست. و قیامی آنست کہ در اینجا قیام مضاف الیہ بجائے مضاف در
 معنی صحیح نشود، و آن گاہے در فاعل می باشد، نحو: جاء ربك الآية أي أمر ربك، و گاہے در مفعول
 بہ، چون: ﴿وَأَشْرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ﴾ (البقرة: ۹۳) أي حب العجل ﴿وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ﴾
 (یوسف: ۸۲) أي أهل القرية، و گاہے در مفاعیل اربعہ باقیہ و مبتدا و خبر و ذکر امثلہ ہر یک طولی
 را می خوابد، و ظاہراً حذف در ما نحن فیہ سماعی ست، و درین مقام توجیہات دیگر از جہت الف
 و لام و ارادہ معنی لغوی از عاقبہ و حذف موصوف نیز ہست، بخوف اطناب نہ نوشتہ شد.

للمتقين: متقی در شرع آنرا گویند کہ نگاہ دارد نفس خود را از مضرات اخروی.

أرشدك: لفظ دعا را تیمنا بعبارت عربی کہ اشرف اللغات است و قرآن مجید در ان نازل شدہ
 آورده. أرشد اگرچہ فعل ماضی است از ارشاد بمعنی راہ نمودن بحق، لیکن ماضی در محل دعا
 معنی مستقبل پیدا کند، و نکتہ ماضی بر مضارع تفاؤل است، گویا متعلم راہ بحق نموده شد در زمان
 گزشتہ. (کذا فی الشرح) مختصرے ست: اختصار اوائل مطلب کثیر بعبارت قلیل، بخلاف
 اقتصار کہ ضد آنست. علم نحو: و آن علمی ست باصول کہ دانستہ شود بآنها ابدال او آخر کلمات کہ
 بنا و اعراب ست. لغت: بضم اول و فتح ثانی اصواتے کہ مردم اغراض خود را بدارا تعبیر کنند.

تصریف بآسانی بکیفیت ترکیب عربی راہ نماید، و بزودی معرفت اعراب و بنا، و سواد خواندن توانائی دهد بتوفیق اللہ تعالیٰ و عونہ.

فصل

بدانکہ لفظ مستعمل در سخن عرب برد و قسم ست: مفرد و مرکب. مفرد لفظی باشد تنہا کہ دلالت کند بر یک معنی، و آن را کلمہ گویند، و کلمہ بر سہ قسم است اسم چوں: رجل، و فعل چوں: ضرب، و حرف چوں: هل،

بآسانی: لفظ آسانی و زودی برائے اطمینان مبتدی ست؛ تا وحشت نوزد، و ہر اسان نگردد، و نیز نظر بریں کہ در اولے مطالب ایں مختصر وقت بکار نبرده شد. (شرح) **سواد:** بالفتح عبارت از ملکہ خواندن و نقل کتاب و مانند آن. **توفیق:** توفیق در لغت بمعنی دست دادن کسی را بکارے، و در اصطلاح توجیہ الأسباب موافقا للمطلوب الخیر، و بعضے در توفیق معنی خیر را معتبر نکرده اند. بر موافقا للمطلوب اکتفا نموده اند، و الأول هو الصواب.

در سخن عرب: یعنی آنچہ عربان در محاورات خود بزبان می آرند، و این اشارہ است بلفظ موضوع و احتراز ست از مہمل، چوں: جسق مسق. کذا فی الشرح. **تنہا:** بقید تنہا خارج شد مثل: عہد اللہ در حالت علمیت کہ بہجت معرب بودنش با عرائین لفظ واحد نیست "کذا فی الشرح".

دلالت: بر یک معنی آنست کہ از جزء لفظ جزء معنی وے مستفاد نشود، ازین قید خارج شد مرکبات کلامیہ و غیر کلامیہ، مثل: زید قائم، و غلام زید، قائمہ، و بصری. **اسم:** و آن کلمہ ایست کہ دلالت کند بر معنی، و محتاج نباشد بکلمہ دیگر، در ایں دلالت، و مقرون نباشد بہ یکی از ازمینہ شلاشہ.

فعل: و آن کلمہ ایست کہ دلالت کند بر معنی بدون احتیاج بکلمہ دیگر، مقرون نباشد بہ یکی از ازمینہ سہ گانہ. **حرف:** و آن کلمہ ایست کہ در دلالت بر معنی محتاج باشد بکلمہ دیگر تا بواسطہ آن دلالت کند.

چنانکہ در تصریف معلوم شدہ است. اما مرکب لفظی باشد کہ از دو کلمہ یا بیشتر حاصل شدہ باشد. ^{ای علم صرف} و مرکب بردوگونہ است: مفید و غیر مفید. مفید آن ست کہ چون قائل بران سکوت کند سامع را خبرے یا طلب معلوم شود، و آن را جملہ گویند و کلام نیز. پس جملہ بردو قسم است: خبریہ و انشائیہ.

فصل

بدانکہ جملہ خبریہ آن است کہ قائلش را بصدق و کذب صفت توان کرد، و آن بردو نوع است، اول: آنکہ جزء اولش اسم باشد، و آن را جملہ اسمیہ گویند، چون: زید عالم یعنی زید دانا ست، جزو اولش مسند الیہ ست، و آن را مبتدا گویند، و جزء دوم مسند ست، و آن را خبر گویند. دوم آنکہ جزو اولش فعل باشد، و آن را جملہ فعلیہ گویند، و جزو دوم مسند الیہ

خبریہ: از آنکہ خبری دہد بر واقعہ کہ در خارج یا نفس الامر بودہ است. **انشائیہ:** انشاء در لغت بمعنی احداث امری میکند، چون: اضرب کہ معنیش احداث کن ضرب را، ولا تضرب یعنی حادث کن کف ضرب را. **قائلش:** از راه مجرد لحاظ رابط مبتدا با خبر بدون ملاحظہ امور خارجیہ مثل اعتماد بر صداقت متکلم، چون قول شارع: **«قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»** (الإخلاص: ۱) و یا اعتماد بر حس، چون: السماء فوقنا، و مثل ذلک کہ درین صورت قائلش البتہ متصف بکذب نباشد.

مسند الیہ: از آنکہ جزو ثانی را باو نسبت کردہ اند. **آن را مبتدا:** از آنکہ در ابتدائے کلام می باشد غالباً. **مسند:** یعنی نسبت کردہ شدہ. **و آن را خبر:** از آنکہ خبری دہد بحال مبتدا.

است، و آن را فاعل گویند، و بدانکہ مند حکم است و مند الیہ آنچه برو حکم کنند، و اسم مند و مند الیہ تواند بود، و فعل مند باشد و مند الیہ نتواند بود، و حرف نہ مند باشد و نہ مند الیہ.

بدانکہ جملہ انشائیہ آنست کہ قائلش را بصدق و کذب صفت نتوان کرد، و آن بر چند قسم است: امر چوں: ^{بزن}ضرب، و نہی چوں: ^{بزن}لا تضرب، و استفہام چوں ^{آید و است زید}هل ضرب زید، و تمنی چوں ^{آید و است زید}لیت زیدا حاضر، ...

بدانکہ مند: بدانکہ حکم چهار معنی دارد، اول: محکوم بہ، دوم: نسبت رابطی در میان محکوم علیہ و بہ، سوم: تصدیق، چهارم: قضیہ، این جا مراد معنی اول است. **اسم مند:** بجهت استقلال بمعنی مطابق اسم، چنانچہ زید عالم ظاہر از ان انحصار مند و مند الیہ بودن اسم است ازین لازم نیاید کہ ہر اسمی برین صفت باشد، پس اسے کہ دلالت بر ذات کند، چوں: زید مند الیہ خواہد بود، ہچنین صغیر معنی وصفی آن ملحوظ نہاد، چوں: قائم در القائم فاضل، و صفتے کہ معنی وصفی آن را لحاظ کنند مند خواہد بود، ہچنین گفتہ اند، وی توان گفت کہ ہر اسمی مند و مند الیہ می شود مگر بتاویل در بعض، چنانچہ تواند اشارہ بدان می کند، پس ہذا زید و زید ہذا و زید اخوک، و بتاویل مستثنیٰ بزید و مشار الیہ ہو اخوک باشد، و مند بودن ہر اسم خودش ظاہر است.

مند الیہ: و اگر گاہے مند الیہ در ترکیبی واقع شود اورا تاویل کنند بسوئے اسم، چوں: تسمع بالمعیدیٰ خیر من أن تراه کہ درین جا "تسمع" از جهت تاویل او با اسم یعنی سماعک مند الیہ واقع شدہ و از دست قولہ تعالیٰ: ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَلَذُّرْتَهُمْ﴾ (البقرة: ۶) کہ "أَلَذُّرْتَهُمْ" مبتدا واقع شدہ و خبرش "سواء" است، بجهت تاویل او یا نذا رک. **حرف نہ مند:** بجهت عدم استقلال در معنی. **لیت زیدا:** [کاش می بود زید حاضر] اگر گوئی: کہ جز و او لش حرف است =

و ترجی چون لعل عمرا غائب، و عقود چوں: بعث و اشتریت، و ندا
چوں: یا الله!، و عرض چوں: ألا تنزل لنا فتصیب خیرا، و قسم
چوں، والله لأضربن زیدا، و تعجب چوں: ما أحسنه وأحسن به.

فصل

بدانکه مرکب غیر مفید آنست که چوں قائل بر او سکوت کند سامع را
خبرے یا طلبے حاصل نشود، و آن بر سه قسم است: اول: مرکب اضافی
چوں: غلام زید، جزء اول را مضاف گویند و جزء دوم را مضاف الیه،

= پس جمله اسمیه و فعلیه بیچ نخواهد بود گویم: مراد از جز مند و مند الیه است، و میدانی که حرف بیچ
نباشد، پس این جمله اسمیه است، و "لیت" برائے انشائی تمثلی بران داخل شد.

حال عم امیدست که عمر و غائب باشد. [فرو ختم و خریدم یعنی حادث کردم
بیچ و شراء را.] واضح باد که این هر دو جمله فعلیه در اصل خبریه بوده اند، پس اگر وقت خرید
و فروخت بایع از مشتری و مشتری از بایع بگوید خبر نیستند، و احتمال صدق و کذب ندارند، و لهذا این
قسم را انشاء بصورت خبر گویند، بخلاف آنکه شخص در غیر وقت بایع آمده گوید. که بعد از عرض
چه درین وقت خبر خواهد بود. بدانکه عرض مقارب تمنی است: زیرا که عرض در
حقیقت در غلاییدن باشد، و در غلاییدن شخص نمی باشد مگر بآن چیز که متمنی و محبوب او بود.

۱. سئل: چرا فرود نمی آئی نزد ما تا برسی خیر و نکوئی را. والله: بخدا ابر آئینه خواهیم زد و زید را.
۲. چه خوش است آنکه صاحب حسن کرده است زید را. ۳. بچه مرتبه حسین
است زید.

و مضاف الیه ہمیشہ مجرور باشد. دوم: مرکب بنائی، واو آنست کہ دو اسم رایکے کردہ باشند و اسم دوم متضمن حرفی باشد، چوں: أحد عشر تا تسعة عشر کہ در اصل أحد و عشر و تسعة و عشر بودہ است، و او را حذف کرد، ہر دو اسم رایکے کردند، و ہر دو جز مبنی باشد بر فتح الا اثنا عشر کہ جزء اول معرب است. سوم: مرکب منع صرف، واو آنست کہ دو اسم رایکے کردہ باشد و اسم دوم متضمن حرفی نباشد، چوں: بعلبک

نہ. بحرف جر کہ مقدر است، و شرط تقدیر آنکہ مضاف اسم باشد: زیرا کہ اگر فعل باشد حرف جر در مضاف الیہ ملفوظ خواہد بود، چوں: مررت برید، و این را تعبیر بجار مجرور کنند. متضمن حرفی شارح گوید: و نیز میان آن دو اسم نسبتی نباشد کہ مفہوم شود از بینات ترکیبہ آنها، پس ازین مثل: عدد اللہ و ناطق شر در حالت طلیت خارج شدند. می گویم: این ہر دو متضمن حرف نیستند اما ناطق شر پس ظاہر است، و بچنین عدد اللہ، چہ مراد تقصیر حرف آنکہ معنی آن حرف یعنی جمیعت میان آن دو اسم فہمیدہ شود، چنانکہ در أحد عشر و نہ بعست ہم درین قسم داخل باشد، و ظاہر کہ جمیعت میان "عدد" و "اللہ" مقصود نیست، پس داخل نخواہد بود تا برائے اخراجش بقید زائدی حاجت افتد.

نہ. اما بنائے جزو اول ازین دو جز پس بودن آخر آن در وسط کلمہ بعد ترکیب، و اما بنائے جزو ثانی پس از جبت تقصیر او حرف را کہ مبنی اصل است، و اما فتح پس از جبت خفت و دوور شدن تقلید از جبت ترکیب دو اسم حادث شدہ. معرب از آنکہ مشابہ بمضاف است بجبت سقوط نون، و اضافت از خواص اسم معرب است. معرب نام شہر مرکب از دو کلمہ یعنی "نعل" کہ نام بتے بود، و "بک" کہ نام بادشاہی بانی آن شہر

وحضر موت کہ جزء اول مبنی باشد بر فتح بر مذہب اکثر علماء، و جزء دوم معرب. بدانکہ مرکب غیر مفید ہمیشہ جزء جملہ باشد، چوں: غلام زید قائم، وَعِنْدِي أَحَدُ عَشَرَ دُرْهَمًا، و جاء بَعْبُثَ.

فصل

بدانکہ پنج جملہ کمتر از دو کلمہ نباشد، لفظا چوں: ضرب زید و زید قائم یا تقدیرا، چوں: ا ضرب کہ اُنت دور و مستتر ست، و ازین بیشتر باشد، و بیشتر

بفتح میم، ضم آن نام شہ سے و قبیلہ ایست. و این م و اسم کہ واحدش گردانیدہ اند اگر خوانی مبنی کنی اول را بر فتح و ثانی را معرب کنی با ع اب غیر منصرف، و اگر خوانی مضاف نمائی اول را بسوئے ثانی و معرب گردانی م و را بچو عصب **ن** بدانکہ تقدیر عبارتست از اعتبار چیزی در جائی بدون ذکر آن لفظاً و در آن مقام و فوق و در و در محذوف آنست کہ در مقام حذف ثقلی در اصل میباشد کہ سبب بعضی مقتضیات آن را در آنجا ذکر نمی کنند، و در تقدیر محض وجود اعتباری نفس الامر است کہ بعضی احکام فظی بچو فاعل بودن، مؤکد بودن، و امثال آنکہ همه از احکام فظ ست بران و الت و ا، و انت کہ ضمیه منفصل است بجهت تعبیر آن منوی مستعار آورده اند و الہر اے منوی لفظی موضوع مکررہ اند (شرح).

۱- و گاہ از سه کلمہ، چوں ضرب زید عمر، و گاہ از چهار، چوں: ضرب زید عمر ضرب، و گاہ از پنج، چوں: ضرب زید عمر، ضرب شدید، و گاہ از شش، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ، و گاہ از ہشت، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد، و گاہ از نہ، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد، و گاہ از دہ، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد، و گاہ از ہجده، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد، و گاہ از بیست، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از سی، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از چهل، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از پنجاه، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از شصت، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از ہفتاد، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از اشتاد، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از نود، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد، و گاہ از صد، چوں: ضرب زید عمر ضرب شدید فی درہ آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد آمد.

را حدی نیست. بدانکه چون کلمات جمله بسیار باشد اسم و فعل و حرف را بایکدیگر تمیز باید کردن، و نظر کردن که معرب است یا مبنی، و عامل است یا معمول، و باید دانستن که تعلق کلمات بایکدیگر چگونه است؟ تا مند و مندا الیه پیدا گردد، و معنی جمله بتحقیق معلوم شود.

فصل

بدانکه علامت اسم آنست که الف و لام .....

= و گاهی از ده، حو. حیرت دید عمر حیرت شدید. فی دره فهد الأمير نادید و سوسه ر کد، و بهمین نحو گاه ضم کنی باین همه توالیع خمس در تینه و نیمه و را
 = [و چه تخصیص با اسم آنکه الف و لام برای تعیین معنی مستقل مطابقه است، و چنین معنی جز اسم را نبود.] و آن زائد باشد که محض برای تعیین کلمات آرند، چون: ففتح و اسکسر، و گاهی بسبیل شده و بر فعل هم، اخل شود، شاع گوید
 ومن جُحِرَه بالشیخه الیتفصع

یتفصع فعل مضارع است، و نیمه زاده که افاده تعریف کند و جز بر اسم نیاید دو قسم است: اسمی بمعنی سدی که بر اسم قاطع و اسم مفعول آید، و حرفی و آن بر چهار نوع است: جنسی که بمابهیت فقط قطع نظر از افراد اشارت کند، چون الرجل حیر من مراد، و استغراقی که مشیه باشد بمابهیت از حیثیت وجود آن در جمیع افراد، چون:
 مشیه باشد بمابهیت از حیثیت وجودش در ضمن فرد معین معلوم بمخاطب و متکلم، چون.
 = معصم و تعادل ..... یعنی موسی، و عهد و نخی که مشیه باشد بمابهیت از حیثیت وجود او در ضمن فرد غیر معین در خارج چون:
 = (بسط ۱۳)

یا حرف جر در اولش باشد، چوں: الحمد و بزید، یا تنوین در آخرش باشد،
مثال است، اسم مثل حرف جر
 چوں: زید، یا مسند الیه باشد، چوں: زید قائم، یا مضاف باشد چوں:
 غلام زید، یا مصغر باشد، چوں: قریش، یا منسوب باشد، چوں: بغدادی
 یا شنی باشد، چوں: رجلان، یا مجموع باشد، چوں: رجال، یا موصوف
 باشد، چوں: جاء رجل عالم، یا تائے متحرک بدو پیوندد، چوں:
 ضاربة. و علامت فعل آنست که قد در اولش باشد، چوں: قد ضرب،

= چه گرگ معین مراد نیست. و بدانکه حرف تعریف نزد سیبویه لام تنهاست، همزه جهت
 تعذر ابتداء کن افرو دند، و مبرد گوید. همزه است برائے تمیز از همزه استفهام لام زیادہ کرد
 ند، و مذهب خلیل آنکه ال مثل هل بوده است: زیرا که کلمه یک حرفی ساکن که معنی مقصود
 داشته باشد در کلام عرب نیامده، کذا فی "جارب ردی". می گویم، که تنوین و نون ثنیه و تائے
 تانیث در ضربت و الف ثنیه و واو جمع و الف فاعل و یائے تفضیر و غیر آن برین توجیه وارد
 میشود که همه ساکن برای معنی مقصود است، مثال کن که جواب بر آری.

ب که موضوع است برائے رسانیده معنی فعل به اسم. چه معنی فعل و حرف قابل
 تفضیر نیست. منسوب بغداد و او را باغ داد پیش از آبادی گفتندی. از آنکه هر هفته
 نو شیردان عدل و ران باغ رفته مظلومان را با انصاف رسانیدے، بمرد و ایام شهری آبادان شد،
 الف را از کثرت استعمال انداخته بغداد گفتند.

ثی. و اگر کسی توهم کند که ثنیه و جمع را از خواص اسم قرار داده و حال آنکه در فعل هم ثنیه
 و جمع یافته می شود، پس جوابش آنست که فعل همیشه مفرد باشد و ثنیه و جمع آن هر گز نیاید، و آنچه
 بحسب ظاهر ثنیه و جمع معلوم می شود در حقیقت ثنیه و جمع فاعل است که ضمیر بار راست، نه
 ثنیه و جمع فعل، و فاعل خود اسم است، پس این هم از علامات اسمی باشد.

یا سین باشد، چوں: سیضرب، یا سوف باشد، چوں: سوف
 یضرب، یا حرف جزم بود، چوں: لم یضرب، یا ضمیر مرفوع متصل
 بدو پیوند، چوں: ضربت، یا تائے ساکن، چوں: ضربت، یا امر باشد،
 چوں: اضرب، یا نهی باشد، چوں: لا تضرب. و علامت حرف آن
 است که بیج علامتی از علامات اسم، و فعل درو نبود.

فصل

بدانکه جمله کلمات عرب بر دو قسم است: معرب و مبنی. معرب آنست

سین و سوف برای استقبال باشد، و خاص بر مضارع داخل شود.
 قریب است که خواهد زد. معرب بدانکه در تعریف معرب و مبنی آنچه مصنف
 ذکر کرده است محض برای تسهیل مبتدیانست، و الا در حقیقت این تعریف نیست، بلکه حکمی است
 از احکام معرب و مبنی، و آن هم شامل نیست جمیع اقسام معرب و مبنی را؛ چه زید در جاء زید بیشک
 معرب است و با آن نتوان گفت که آخرش بدخول عوامل مختلف شده؛ زیرا که قبل از دخول
 حرکت بر دال زید نبود که حال بعد آمدن جاء در آن اختلاف واقع شده، بلکه در اینجا حدوث اعراب
 است که از قبل نبود کما صرح به عند ارحم الحامی فی شرح الکافیة، و همچنین زید مثلاً
 بدون ترکیب آن بعامل نزد این الحاجب و غیره مبنیست با آنکه صادق نمی آید بر آن که آخرش
 بدخول عوامل مختلف نیست؛ چه آخرش لامحاله عند الدخول مختلف خواهد شد، پس تعریف جامع
 مر معرب و مبنی را اینست که هر چه مشابیه تام بحرف ندارد معربست، و آنکه مشابیه تام
 بحرف دارد و مبنیست، چنانکه مصنف هم درین رساله اشاره خواهد کرد.

که آخرش باختلاف عوامل مختلف شود، چوں: زید در جاعنی رید و رأیت زیدا و مررت بزید "جاء" عامل ست، و "زید" معرب ست، و ضمیه اعراب ست، و دال محل اعراب. و مبنی آنست که آخرش باختلاف عوامل مختلف نشود، چوں: هؤلاء که در حالت رفع و نصب و جر یکساں ست.

فصل

بدانکه جمله حروف مبنی ست، و از افعال فعل ماضی و امر حاضر معروف و فعل مضارع بانو نهائے جمع مؤنث و بانو نهائے تاکید نیز مبنی ست. بدانکه

مبنی مختلف العمل، و اگر متفق العمل باشند آخر معرب مختلف نشود، چوں: این رید قائم، و رأیت رید قائم، و عمرو صدیق رید که رید همه جا منصوب ست. **مبنی** ست و همچنین رأیت و بئس جادواست. **مبنی** چوں جاعنی هؤلاء، و رأب هؤلاء، و مررت هؤلاء مبنی ست زیرا که معنی مقضی اعراب یعنی فعلیت و مفعولیت و اضافت در آن منتفی است. (شرح فعل ماضی) زیرا که اصل افعال بناست چه معنی مقضی اعراب در آن مفقود ست، و وجه بنایش بر حرکت با آنکه اصل در بن سکون ست این که مشابته با سم دارد که بجای آن واقع می شود، چنانکه گوئی: رید قائم مثل رید قائم. بخلاف امر که این مشابته با سم ندارد، و فتنه اختیار کردند زیرا که اخف حرکات و مناسب سکون ست. (شرح)

فعل مضارع زیرا که نون جمع در مضارع سکون ما قبل خود میخواهد بجهت مشابته فعلن، و نون تاکید از شدت اتصال بمنزله جز و کلمه شد، پس اگر اعراب را قبل نون داخل کنند اعراب در وسط کلمه لازم آید، و اگر بر نون که خودش مبنی ست لازم آید اعراب بر کلمه دیگر حقیقه و اعراب بر مبنی لهذا ممتنع شد. (شرح)

اسم غیر متمکن مبنی است، و اما اسم متمکن معرب است بشرط آنکه در ترکیب واقع شود، و فعل مضارع معرب است بشرط آنکه از نونہائے جمع مؤنث و نون تاکید خالی باشد، پس در کلام عرب بیش ازین دو قسم معرب نیست، باقی ہمہ مبنی است. و اسم غیر متمکن اسمی است کہ با مبنی اصل مشابہت دارد، و مبنی اصل سہ چیز است: فعل ماضی و امر حاضر معروف و جملہ حروف، و اسم متمکن اسمی است کہ با مبنی اصل مشابہ نباشد.

فصل

بدانکہ اسم غیر متمکن ہشت قسم است: اول: مضمرات، چوں: .....

۱۔ **اسم متمکن** معرب را اسم متمکن از ان گویند کہ تمکن بمعنی جائے دادن و قدرت دادن بر چیز است، و این اسم نیز جائے می دہد عامل خود را برای تغییر و تاثر در نفس خود، و جائے می دہد اعراب و تنوین را اگر منصرف باشد، و الا فقط رفع و نصب را اگر غیر منصرف باشد.

۲۔ **ترتیب** و این مذہب این حاجب و غیرہ است، پس اسمائے معدودہ مثل رید و عمرو و سکر بدون وقوع در ترکیب نزدش مبنی است، و در محشری صلاحیت استحقاق اعراب را اعتبار کردہ گو با فعل حاصل نباشد، پس اسمائے مذکورہ نزد او معرب خواہند بود. (شرح)

۳۔ **قسم** قسمی از اسم کہ مشابہت تام بمبنی ندارد، و قسمی از فعل مضارع مجرد از نون جمع و تاکید باشد **مضمر** [و آن اسمی است کہ وضعش برائے متکلم یا مخاطب یا غائب بود کہ ذکرش مقدم باشد لفظاً.] و سبب بنائے آنها اینکہ مشابہ بحرف اندر احتیاج بمرجعی، چنانچہ حرف بضمیر خود. (شرح)

أَنَا مَنْ مَرَدُوزَنْ، وَضَرَبْتُ زَوْجَ مَنْ، وَإِيَّايَ خَاصَّ مَرَأَ، وَضَرَبَنِي بَزْدَ
 مَرَأَ وَلِي مَرَأَ، اَيْنَ بَقْتَادُ ضَمِيرِ اسْتِ، چہارودہ مرفوع متصل: ضَرَبْتُ
 ضَرْبَنَا ضَرْبْتُ ضَرْبُتُمَا ضَرْبْتُمْ ضَرَبْتُ ضَرْبُتُمَا ضَرْبْتُنَّ ضَرْبُ
 ضَرْبَا ضَرْبُوْا ضَرَبْتُ ضَرْبَنَا ضَرْبُنَّ، وچہارودہ مرفوع منفصل: أَنَا
 نَحْنُ أَنتَ أَنتُمَا أَنتُمْ أَنتِ أَنتُمَا أَنتُنَّ هُوَ هُمَا هُمَا هِيَ هُمَا هُنَّ.

طریقہ نوحیین آنت کہ ضمیر متکلم را بر مخاطب و مخاطب را بر غائب مقدم کنند از آنکہ
 بحث می کنند از تعریف و تنکیم، و ضمیر متکلم بنسبت مخاطب اعراف می باشد، چنانکہ مخاطب
 اعراف است بہ نسبت غائب، و اہل صرف چون بحث کنند از تصریف افعال، پس ہر فعلیکہ بحر
 از ضماہر بارز باشد آن را مقدم کنند لہذا غائب را بجهت خصوصیت مفرد او از ضمیر بارز مقدم
 کنند بر صیغہ مفرد مخاطب، و بعد از ان تشنیہ و جمع غائب را بر تشنیہ و جمع مخاطب مقدم نمایند، گو
 درین صورت غائب خالی از ضمیر نیست، اما ہرچہ تقدیم صیغہ مخاطب بر متکلم آنست کہ
 صیغہ مخاطب اکثر است از روئے تصریف بہ نسبت صیغہ متکلم، و ہرچہ درو تصریف
 زیادہ باشد مزادوارست بتقدیم.

مَرَدُوزَنْ ضَمِيرِ مَرَفُوعِ آتَمَدِ مَسَدِ اِلَیْہِ دَر تَرْکِیْبِ وَاقِعِ شُود، خَوَاہِ فَاعِلٌ بَاشَد حَقِیقَتًا وَحَکْمًا، خَوَاہِ
 مَبْتَدَاً. (ش) **صَرَب** ضَمِيرِ مَرَفُوعِ مُتَّصِلِ دَر اَن مُسْتَقَرَّ اسْتِ کَہ بِغَلْظِ هُوَ اسْتِعْرَاقَ تَبْعِیْرِش مِی کُنند،
 وَشَرْطُ اسْتِ کَہ مَسَدٌ بِاسْمِ ظَاہِرٍ نَبَاشَد، چُون: رَدِ صَرَبِ وَالْفِ وَوَاوُودِ صَرَبِ وَصَرَبُوْا عَلَامَتِ
 تَشْنِیْہِ وَجَمْعِ وَضَمِيرِ فَاعِلِ اسْتِ. **صَرَبَتْ** تَا تَا سَاکَنَ عَلَامَتِ تَانِیْثِ اسْتِ ضَمِيرِ نِیْسَتْ، وَاِیَّا بَا
 فَاعِلِ ظَاہِرِ کَہ جَمْعٌ مِی شَد، چُون: **صَرَبَتْ** هُنَّ. **اَسْ** ضَمِيرِ دَرِیْنَا اَز اسْتِ تَا اُنَّسِ بَہَا نَ لَفْظِ 'اَنْ'
 بَاشَد بِلَا جَمَاعَ، وَحُرُوفُ لَوَا حَقِّ دَالِ اَنْدَ بَرِ اَفْرَادِ وَتَشْنِیْہِ وَجَمْعِ، وَتَدْکِیْمِ وَتَانِیْثِ.

وچهارده منصوب متصل: ضَرَبْنِي ضَرَبْنَا ضَرَبْتَ ضَرَبْتُمْ ضَرَبَكُمْ

زود مرا زود ترا زود ما را زود شما را

ضَرَبْتَ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُمْ

ضَرَبْتُمْ، وچهارده منصوب منفصل: إِيَّايَ إِيَّانَا إِيَّاكَ إِيَّاكُمْ إِيَّاكَ

إِيَّاكُمْ إِيَّاكَ إِيَّاكَ إِيَّاكُمْ إِيَّاكُمْ إِيَّاكُمْ إِيَّاكُمْ إِيَّاكُمْ

متصل: لِي لَنَا لَكَ لَكُمْ لَكُمْ لَكُمْ لَكُمْ لَكُمْ

لَهُنَّ. دوم: اسمائے اشارات ذَا وَذَانِ وَذَيْنِ وَتَا وَتَيْنِ وَتَهْ وَذَهْ

وَذَهِي وَتَهِي وَتَابِ وَتَيْنِ وَأُولَاءِ بِهِمْ وَأُولَى بِقَصْرِ. سوم: اسمائے

آن دوزخ آن دوزخ آن دوزخ آن دوزخ

منصوب متصل یعنی آنکه مفعول واقع شود، واین ضمائر بغیر فعل هم پیوند چوں بی اسمی باج.

در بیای و امثال آن اختلاف کثیر است، اما مختار آنکه ضمیر "ان" است و لواحق بر تکلم

وخطاب و غیره دلالت کند. (ش) جزء متصل این قسم متصل بحرف است، و متصل با اسم نیز

آید، چوں: علامی علامی باج. (ش) اسم اشاره اسمی است که وضعش برای

تعیین مشارالیه باشد. سبب بنای آن مشابهت بحرف است؛ از آنکه بدون مشارالیه تمام نشود.

برای تثبیت مذکور در رفع و نصب و جر، این اختلاف بسبب عوامل نیست بلکه وضع

برین رفته، و توافق صورت معرب اتفاق است. (ش) [هر شش بمعنی آن یک زن.] گفته

اند که "اصل" است که تثبیت ازو آید و گویند: "دی" اصل است بازاری "ذا" و بعضی هر دو را اصل

قرار میدهند و "تی" در اصل "تا" بود الف را یا و ما قبل آن را مکسور کردند، و در "ته" و "ده" یاء بی

ودی بهابدل کردند، و در "هی" و "دهی" یاء دگر افزودند. (شرح) به و قصر، و هر دو برائے

جمع مذکر مؤنث.

موصولہ الَّذِي الَّذَانِ وَالَّذِينَ الَّتِي اللَّتَانِ وَاللَّتَيْنِ وَاللَّاتِي وَاللَّاتِي وَمَا وَمَنْ وَأَيُّ وَأَيَّةٌ وَالْف وَلَام بمعنى الذي در اسم فاعل و اسم مفعول، چوں: الضَّارِبُ وَالْمَضْرُوبُ، و ذُو بمعنى الذي در لغت ^{بنام موصوف} بنی طے، نحو: حَاغَنِي ذُو ضَرْبِكَ. بدانکہ ^{معنی ای صفت} ^{معنی اندکی ضرب} أَيُّ وَأَيَّةٌ معرب ست. چہارم: اسمائے افعال و آن بر دو قسم ست: اول: بمعنی امر حاضر، چوں: رُوِيَ وَبَلَّهَ وَحِيَهْلَ وَهَلَمَ. دوم: بمعنی فعل ماضی، چوں: هَيَّاهَاتِ وَشَتَانِ .....

بمعنی اندکی برائے غیر عاقل و من برائی عاقل، و گاهی یکے بجائے دیگرے مستعمل میشود. اگر گوئی: کہ ^{نہ} ^{نہ} وَايَةُ معربست چہر امصنف آن را در اسم غیر متمکن کہ عبارت از مبنی ست ذکر کردہ؟ گوئیم: کہ ^{نہ} وَايَةُ را چہار حالت است، در سہ حالت معرب است: یکی: آنکہ مضاف نباشد و صدر صد آن مذکور بود، چوں: اَيُّ هُوَ قائمہ، دوم: آنکہ مذکور نبود، چوں: اَيُّ قائمہ، سوئم، آنکہ مضاف باشد و صدر صد آن مذکور باشد، چوں: اَيُّهُ هُوَ قائمہ، چہارم: آنکہ صدر صد آن مذکور نباشد، چوں: اَيُّهُ قائمہ، و درین صورت راجعہ مبنی است، لہذا ذکر کردہ آن را در مبنیات.

چہار مثال ذکر کردہ، دو ازان برائے معنی امر متعدی، و دو ازان برائے معنی امر لازم. ^{معنی امہل ترک کن} ^{معنی دح بگزار} ^{معنی بیت و نقل}

ہم ^{نہ} اَيُّ بیت بیا. اگر گوئی کہ اسم فعل بمعنی مضارع ہم می آید چوں اف بمعنی تفش و بیقراری می کنم، و اوہ بمعنی صاحب درد ہستم، پس مصنف چہر بر دو قسم اکتفا کردہ؟ گوئیم: ظاہر از جہت قلت امثلہ این قسم بر ہمان دو قسم اکتفا رفت

پنجم: اسمائے اصوات، چوں: **أح** و **أف** و **بج** و **فخ** و **غاق**.
آوازیک وقت در در آید آوازیک وقت شادی آوازیک وقت غم
 ششم: اسمائے ظروف ظرف زمان، چوں: **إد** و **إذا** و **متی** و **کیف**
 و **أیان** و **أمس** و **مذ** و **منذ** و **قط** .....

۱- **اصوات** ایراد پنج مثال برائے اسمائے اصوات ایذان ست بسوائے عدت اقسام آنها، یکی: صوتیک خارج شود از دہان انسان وقت درد و شدت سرفہ بدون صنع، چوں: **أح** و **أف**. دوم: آوازے ست کہ وقت شدی و تعجب سر برزند، چوں: **بج** و **فخ** و **غاق** و تشدید خائے معجز مفتوح، خواه مکسورہ و گاہے بدون تشدید ہم آید، و گاہے مکرری شود برای مبالغہ، چوں: **بج** و **فخ** و **غاق** و در حالت وصل بکلمہ دیگر بتونین و کس آید، سوم: آوازے ست کہ ہنگام ندائے حیوانات بر آید، چوں: **بج** برائے خوانیدن شتر، چہرہ: آوازے ست کہ وقت حکایت آواز جانوری یا چیزی دیگر پیدا شود، چوں: **غاق** برائے آواز زان و حکایت آواز شمشیر وقت ضرب آن بدانکہ تنوینیکہ درین اسماء آید تنوین مقابلہ و تنوین الخاق است نہ تنوین ممکن، چوں: برای خوابیدن شتر. شیخ رضی گفت: کہ کبف را از ظروف شمران معنی ست بر مذهب اخفش: چہ او کبف را بمعنی علی جارہ میگوید، و جار مجرور و ظرف متقارب المعنی است، پس معنی کبف رید؟ نزد اخفش **رید** علی حال الصلحہ نہ عسی حال السفہ؟ است و نزد سیمویہ اسم است نہ ظرف.

بفتح ہمزہ و تشدید یا ظرف زمان ست بجمہ معنی یعنی **نئی** حی و بکسہ ہمزہ لغت سلیم ست، و بہر دو قراءۃ آمدہ است در قولہ تعالیٰ: (سورۃ ۵۲)

۲- بدانکہ مد و ممد گاہے رفعی کنند و گاہے جر، پس ہر گاہ رفع کنند دران وقت اسم و مبتدای باشند نہ ظرف، و درین صورت مقدارن ایشان یا ماضی باشد، پس معنی آنها اول المدۃ است، چوں: ما رائتہ مد یوم الخمعة، یا زمان حاضر پس معنی آنها جمع مدتست، چوں: ما رائتہ مد شہر، و ہر گاہ جر کنند درین وقت ظرف باشند، پس مد خول آنها یا ماضی باشد، و درین -

و عوض و قبل و بعد، و قتیکه مضاف باشند و مضاف الیه محذوف منوی باشد، و ظرف مکان، چوں: حیث و قدام و تحت و فوق و قتی که مضاف باشند، و مضاف الیه محذوف منوی باشد. هفتم: اسمائے کنایات، چوں: کم و کذا کنایت از عدد و کیت و ذیت کنایت از حدیث. هشتم: مرکب بنائی، چوں: أحد عشر.

فصل

بدانکه اسم برد و ضرب است: معرفه و نکره، معرفه آن است که موضوع باشد برائے چیزے معین، و آن بر هفت نوع است: اول: مضمرات. چون هو و غیره دوم: اعلام چوں: زَيْدٌ و عَمْرُو. و سوم: اسمائے اشارات. چهارم: چون اشارة

= بهنگام بمعنی 'من' یا زمان حاضر و رین بهنگام بمعنی 'بی' باشند، چنانچه دریں هر دو مثال مقدم، کذا ذکره جمال الدین بن المالك.

معنی عوض وقت مستقبل عموماً، و عوض مبنی بر ضمه است از جهت قطع اضافت بمحو قبل و بعد و قطع مبنی است از جهت تضمن اولام استغراقیه را، و ضمه اش از جهت حمل او بر عوض است، کذا قال الرصی، و صاحب 'قاموس' گفت: که عوض ظرف است بمعنی آمد بهر سه حرکت آخر، و مبنی است. هر دو بفتح تا بمعنی چنین و چنین.

مقدم: ذکر نکره و امثال مضمرات و اعلام و اسمائے اشارات و موصوله را برای اینکه تفصیل هر یک سابق گزشت.

اسمائے موصولہ، واپس دو قسم را مبہمات گویند۔ پنجم معرفہ بہ نداء، چوں: یارِ جل! ششم: معرفہ بالف و لام، چوں: الرجل۔ ہفتم: مضاف بہ یکی ازینہا، چوں: غلامہ و غلام زید، و غلام ہذا، و غلام الذی عدی، و غلام الرجل۔ و نکرہ آں است کہ موضوع مضاف ہوئے موصول مضاف بذی الام

باشد برائے چیزی غیر معین، چوں: رجل و فرس۔ بدانکہ اسم بر دو صنف است: مذکر و مؤنث، مذکر آنست کہ در علامات تانیث نباشد، چوں: رجل، و مؤنث آنست کہ در علامات تانیث باشد، چوں: امرأة، و علامات تانیث چہار است: تا چوں: طلحة، و الف مقصورہ، چوں: حبلی، و الف ممدودہ، چوں: حمراء، و تائے مقدرہ، چوں: أرض کہ در اصل

مبہمات چرا کہ اگرچہ اینہا عند الاستعمال بر معین والیت می کنند، و لہذا در اقسام معرفہ معدودہ شدہ اند، اما در اصل وضع بنور در معانی اینہا ابہام باقی ست: چہ المذی و اصلاحیت دارند کہ با وصل و اشارہ کنند بہر مذکر و مفرد، و یچنین دان و الدان صالح است مر اشارہ و وصل را بہر شئیہ مذکر۔ **یہ ازین** مگر بسوئے منادی، خواہ بحرف ندا باشد خواہ بدون آن کہ اضافت نہ کنند۔ **غلام، بد: مضاف بسوئے علم۔ مذکر آنست** تعریف مذکر را مقدم کرد، از آنکہ مذکر اصل و اشرف است، و نیز تعریفش عدم است و عدم مقدم است بر وجود۔

طیحة بالفتح نہ درختے و مردے۔ **الف مقصورہ** فرق در میان ہم دو الف آن ست کہ بعد ممدودہ ہمزہ زائد کنند، و بعد مقصورہ نہ، و مقصورہ از ان گویند کہ محبوس ست از حرکات، و قصر در لغت بمعنی حبس است، و وجہ تسمیہ ممدودہ ظہر است کہ در از خواندہ می شود و حرکت می پذیرد۔

أرضة بوده است بدلیل اریضة؛ زیرا کہ تصغیر اسماء را باصل خود برد،
 واین را مؤنث سماعی گویند. و بدانکہ مؤنث بر دو قسم است: حقیقی
 و لفظی، حقیقی آنست کہ بازائے او حیوانے مذکر باشد، چوں: امرأة کہ
 بازائے او ^{بتألی} رجل است، و ناقة کہ بازائے او ^{بتألی} جمل است، و لفظی آنست کہ
 بازائے او حیوانے مذکر نباشد، چوں: ظلمة و قوۃ.
 بدانکہ اسم بر سه صنف است: واحد و تثنی و مجموع، واحد آنست کہ
 دلالت کند بر یکے، چوں: رجل، و تثنی آنست کہ دلالت کند بر دو
 بسبب آنکہ الف یا یائے ما قبل مفتوح و نونی مکسورہ باخرش پیوند،
 چوں: رحلال و رحلین، .....
 در حالت نصب و جر دومر حالت

نات، ای [ازانکہ تانیث موقوف بر موارد سماع است.] و تانیث عقرب حکمی است، ازانکہ
 حرف رابع حکم تائے تانیث دارد، و ازین جهت در تصغیر رباعی تا ظاهر نشود. مثال مؤنث
 حقیقی اقوی و نافه مثال مؤنث حقیقی اونی است، و لہذا اسرار نافه جائز باشد، و سائر المراء
 غیر جائز، و تانیث بہائے زن سبب دون تانیث آدمی است کہ مؤنث بہائے مثل مذکر می باشد در
 اکثر اغراض، چنانچہ برائے ذبح بز مادہ و تر و اسپ و اسپ مادہ برائے سواری یکسان است،
 و علی هذا القیاس نافه: مادہ شتر یعنی اوثنی.

سبب آنکہ ازین قید احتراز شد کلا و کسما؛ چہ این ہر دو اگرچہ دلالت بر تثنیہ دارند مگر اف
 و نون و ی و ون نیست؛ لہذا اینس را تثنی گویند. باخرش از ضمیر تثنی کہ بسوئے مفرد راجع است
 احتراز است از شان و انت کہ الف و نون در اینس اور آخر مفرد و ضم تکررہ اند گویر معنی تثنی و است
 دارند؛ چہ مفرد این دو لفظ مسموع نیست.

و مجموع آنست که دلالت کند بر بیش از دو بسبب آنکه تغییری در
 واحدش کرده باشند، لفظاً چوں: رحال، یا تقدیر^{زید}، چوں: فلک کہ
 واحدش نیز فلک ست. بروزن قفل، و جمعش ہم فلک بروزن اُسد.
 بدانکہ جمع باعتبار لفظ بر دو قسم ست: جمع تکسیر و جمع تصحیح، جمع تکسیر
 آنست کہ بنائے واحد در وسلامت نباشد، .....
 نتیجہ - معنی

سبب آنکہ ازین قید احتراز است از اسم جمع، چہ آن را واحد نیست کہ دران تغییرے کرده باشند،
 لیکن برین تقدیر جمعیکہ از غیر لفظ مفرد باشد چوں الجمع دو وارد خواهد شد، پس یا تخصیص دعوی
 کنند و یا اکثر را کل قرار دهند، یا بچو جمع را در پلہ اعتبار جمعیت نسجند، و یا تقدیر عامتر گویند.
 تغییری بدانکہ تغییر در بنائے واحد وقت جمع تکسیر بر شش وجہ است، یکی: تغییر بر زیادت بر
 مفرد بدون تغییر شکل، نحو: صو و صوا، دو: تغییر نقصان بے تبدیل شکل، نحو: نُحْمَةُ
 وَنُحْمٌ، سوم: تبدیل شکل بے زیادت و نقصان حقیقی، نحو: اُسْدٌ و اُسْدٌ و تقدیرے، نحو: فِئْت
 چهارم: بر زیادت از مفرد با تغییر شکل، چوں: رحل و رحال، پنجم: بہ نقصان یا تغییر شکل،
 چوں: رُسُو و رُسُلٌ، ششم: بر زیادت و نقصان و تغییر شکل، چوں: عَلَامَةٌ و عَلَمَانٌ.

فہم چہ ضمہ فائے فلک از حیثیتے کہ بر مفرد بود در جمع نیست، بکہ در جمع مشابہ ضمہ الف اُسْد
 است، و در مفرد مشابہ ضمہ فقل باعتبار قید اعتبار لفظ از آنست کہ تصحیح و تکسیر جز در لفظ نباشد و با
 معنی تعلق ندارد. سامت نباشد ای متغیر شود بنائے واحدش من حیث نفس، و امور داخکہ دران
 مثل حرکات و سکنت و نحو آن، یعنی تغییری ش باعتبار ذات وی و امورے کہ در آن داخل اند
 باشد، نہ باعتبار امور خارجہ ازان، پس مستقص گردد بجمع سالم یعنی مسمون: زیرا کہ بنائے
 واحدش از روئے نفس خود متغیر شدہ است، بکہ بسبب لحوق حروف خارجہ زائدہ کہ واو و نون =

چوں: رجال و مساجد. و ابنیہ جمع تکسیر در ثلاثی بسمع تعلق دارد، و قیاس را در و مجالے نیست، اما در رباعی و خماسی بر وزن فعال آید، چوں: جعفر و جعفر و جعفر و جعفر و جعفر بحذف حرف خامس ^{چون} جمع تصحیح آنست که بنائے واحد در سلامت ماند، و آن بر دو قسم است: جمع مذکر و جمع مؤنث، جمع مذکر آنست که واوی ما قبل مضموم یا یائے ما قبل مکسور و نون مفتوح در آخرش پیوند، چوں: مسلمون و مسلمین. و جمع مؤنث آنست که الفے باتائے باخرش پیوند، چوں: مسلمات.

= و یا و نون است، و لفظ مسد چنانکه بود باقی است، و نیز منقطع نشود به منقطعین که در اصل منقطعین بود یا بجبهت تحرک و انفتاح ما قبل الف شده افتاد و صیغه متغیر نگردید، سبب عدم انقباض آنکه تغییہ واحد در آن بعد حصول جمعیت است، نه برای حصول جمعیت.

چون در حال و مسجد وقت جمع الف جمع فاصل شده. **باب** نیت الابرئیل قلت، چنانکه عند الرجوع سوت تصدیق معلوم شود **جمع** نام مرد و ترترزه و خر بوزه.

جمع [سرکننده پیر کلان سال] این مذهب مشهور است، و بعضی زائد و شبیه بر آنکه را حذف کنند، چاک باشد، پس در حصر **جمع** حصار **جمع** گویند بحذف میم که از حرف زائد است، و در فردق **جمع** گویند بحذف ال که تشبیه بناست که از حروف زوائد است، و شیخ رضی گفت که این مذهب اقرب بصواب است. من حيث مدركة و ان كتاب الاول اقرب من حيث لرواية. **نوع** مفتوح. و کسر هاش اقل است.

نوع باتائے باخرش بدانکه صفت مذکر غیر ماقبل نیز بالف و تا جمع شود مظهر مثل صافات جمع صافن و خالیات جمع خالی و غیر آن.

و بدانکه جمع باعتبار معنی بر دو نوع است: جمع قلت و جمع کثرت، جمع قلت آنست که بر کم از ده اطلاق کنند، و آن را چهار بناست: أفعال مثل: أکلب، و أفعال چوں أقوال و أفعلة مثل: أعونة و فعلة چوں: غلمة، و دو جمع تصحیح بی الف و لام یعنی مسلمون و مسلمات. و جمع کثرت آنست که بر ده و بیشتر از ده اطلاق کنند و ابنیه آن هر چه غیر ازین شش بناست.

فصل

بدانکه اعراب اسم سه است: رفع و نصب و جر. اسم متمکن باعتبار وجوه

آن را چهار و نزد بعضی از سه تا ده اطلاقش روا باشد. جمع کلب بمعنی سگ. جمع عون بمعنی میان سال. الف و لام اگر استغرائی باشد برائے کثرت آید. رده: و گاه باشد که یکی بجای دیگری مستعار شود با وجود آن دیگر، مثل قوله تعالى: . . .

(سوره ۲۲۸)، قروء: جمع قراء بمعنی حیض یا طهر با وجود جمع قلت وی که اعراب باشد

رفع، نصب و جر. رفع علامت فاعلیت است، و نصب علامت مفعولیت، و جر علامت مضاف الیه، و مبتدا و خبر و امثال آن از مرفوعات ملحقه فاعل اند، پس در حکم او باشند، و حال و تمیز و غیره ملحقه است بمفاعیل، و مجرور بحرف جر ملحق بمضاف الیه. و رفع بقاعل و نصب بمفعول از ان مختص است که رفع ثقیل است و فاعل قلیل: چرا که یکے است، و نصب خفیف است و مفاعیل کثیر، زیرا که پنج هستند، پس ثقیل بقیل و خفیف بکثیر و اند برائے جر نقصان درو، چوں برائے مضاف الیه علامتی باقی نماند ناچار جر با و اند. (شرح)

اعراب بر شانزده قسم است، اول: مفرد منصرف صحیح چون: رید.
 دوم: مفرد منصرف جاری مجرای صحیح چون: دلو. سوم: جمع مکسر
 منصرف چون: رجال، رفع شان ^{بضم} باشد و نصب بفتح و جر بکسره
 چون: جَاءَنِي رَيْدٌ وَدَلُّوْا وَرَحَالُ، وَرَأَيْتُ رَيْدًا وَدَلُّوْا وَرَحَالًا،
 وَمَرَرْتُ بِرَيْدٍ وَدَلُّوْا وَرَحَالٍ. چهارم: جمع مؤنث سالم، رفعش بضم باشد
 و نصب و جر بکسره چون: هُنَّ مُسْلِمَاتٌ وَرَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ
 وَمَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ. پنجم: غیر منصرف، و آن اسمی است که دو سبب از

آن اگر گوئی که اعراب سه قسم ازین اقسام مختلف نیست چنانکه معلوم گردد، پس تعدد
 اقسام و جوه اعراب را شانزده قسم چه وجه است باید که چهارده قسم باشد؟ گویم مراد از تعدد و جوه
 اعراب باقسام مذکوره آنست که محال اعرابات اسم متمکن شانزده محال اند که در آنها اسم متمکن
 معرب با اعراب می شود، متحد باشند یا مختلف.

بانی برای آن اسمی است که آخرش واوی یا یه ماقبل ساکن واقع شود، پس آن مثل صحیح
 تقصیل نمی پذیرد زیرا که حرکت بر حرف ملت با سکون ماقبل ثقیل نیست.

زیرا که این چنین مفرد و جمع اصل سائر مفردات و جموع است، پس ائق آن باشد که
 اعراب آنها نیز اصل الاعراب که عبارت است از اعراب بالحر که در حالت جداگانه بود باشد.
 از آنکه جمع مؤنث سالم فرت جمع مذکر سالم است، و در اینجا نصب را تابع جر کرده اند از وجوهی
 که خواهی دانست؛ لهذا درین جا نیز نصب را تابع جر کردند. دو سبب مراد از هر دو سبب عام
 است، حقیقه باشد یا حکم چنانچه در مؤنث بالف که در ان تانیث یت سبب است، و لزومش در
 حکم سبب دیگر، و همچنین جمع اقصی که جمعیت یت سبب است و تکرارش در حکم دیگر (شرح)

اسباب منع صرف درو باشد، واسباب منع صرف نہ است عدل و وصف
وتانیث و معرفہ و عجمہ و جمع و ترکیب و وزن فعل والف و نون زائد تان،
چوں: عُمَرُ وَاَحْمَرُ وَطَلْحَةُ وَزَيْنْتُ وَاِبْرَاهِيْمُ وَمَسَاجِدُ وَمُعْدِيكَرُ
وَاَحْمَدُ وَعُمْرَانُ، رفعش بضم باشد و نصب و جر بفتح چوں: جاء عُمَرُ
وَرَأَيْتُ عُمَرَ وَمَرَرْتُ بِعُمَرَ. ششم: اسمائے ستہ کبرہ در وقتیکہ مضاف
باشند بغیر یائے متکلم چوں: اَب وَاَح وَاَحْم وَاِهْن وَاَهْم.....

فصل در ادوات صاحب کتاب الف الحاق را نیز زاده کرده قائل بده سبب شده است. و بعضی مراعات اصل را بحد در مثل انحر اعتبار کرده یا زده سبب می گویند، اما شهم همین عمل واقع است. ... بنظر اسم غیر منفعل بفعول مشابیهت دارد، و در فعل جر نیاید، هذا در بخانیز حالت جری را تابع نصبی کردند. ... ضد مصغره چیه عند التصفیه اعراب شان بالحرکت باشد. چنانکه اعراب بحر که تقدیری عند الاضافه بسو یا خواهد آمد، بقول: حاءي الحث و در ثب الحث و ممررت الحث، و حاءي الحث و رثت الحث و ممررت الحث.

بعضی بابت در وقتیکه موجد باشند چه اگر تنه و جمع باشند با آب آن معرب خواهند شد. (ش)
 اب این چهار منقوصات واهی هستند، و اصل «و و ح و ح و و» و «و و و و و» و «و و و و و» و «و و و و و»
 کرده شد خلاف قیاس. و آنکه قریب زن باشد از جانب زوج او

آن علی اختلاف القولین بود، بار امحذوف کردند بخذف غیر قی، چنانکه حروف طه را امحذوف می سازند زیرا که با در خط مشابه حروف حلت است، واسم متمکن ده حرفی که دومی از آن واو باشد در کلام عرب نبود، پس واو را بهمیم بدل کردند بجهت تقارب بهرگاه مضاف کردند وافر را باز =

وذو مال، رفع شان بواو باشد و نصب بالف و جر بیا چوں: جاء أبوك
 و رأيت أباك و مررت بأبيك. بهفتم: شنی چوں: رجلاں. ہشتم:
 كلا و كلتا مضاف بمضمر. نهم: اثنان و اثنتان رفع شان بالف باشد
 و نصب و جر بیائے ما قبل مفتوح چوں: جاء رجلاں و كلاهما
 و اثنان، و رأيت رجلین و كليهما و اثنین، و مررت بر حین و كليهما

= آوردند مثل نظر کرے. (شرح)

دو لفیف مقرون است، خصه: دو بود، آخرش را حذف کردند منسی و ما قبش را
 اعراب گردانیدند. زیرا که در اعراب مفرد و جمع مذکر سالم و تثنیہ مناسبتے باقی باشد.
 مؤنث كلا، و كلا مثل عداست یعنی افش بدل از واؤست زیرا کہ اصش كنو بود،
 و الف كتا برائے تانیث است، و تا بدل است از ام كلمه، یعنی واؤ کہ اصش كنو بود چوں
 ذكری، بدل کرده شد بیا کہ هم تانیث است، و الف در كتا گاہے یا می گردد وقت اضافت
 بضمیر، چوں رأيت كنيهما، پس خارج شد از علامت تانیث، پس در ابدال واؤ بتا تکیه برائے
 تانیث حاصل گردید.

رفع شان زیرا کہ تثنیہ و جمع مذکر سالم فرع مفرد است، پس باید کہ اعراب آنها نیز فرع
 اعراب مفرد باشد، یعنی اعراب بالحروف، و هر گاه حروف اعراب سه بود واؤ و الف و یا،
 و اعراب تثنیہ و جمع شش سه برائے تثنیہ و سه برائے جمع، و این اعراب سه گانه هر کدام را کہ
 ازین دو میدانند دیگر سه بدون اعراب باقی می ماند: لهذا تقسیم کردند بر هر دو، پس الف را
 برائے تثنیہ دانند در حالت رفع، و واؤ را بجمع در حال رفع، و یا مشترک، مگر فرق کردند کہ در
 جمع ما قبش را کسرہ دانند و در تثنیہ فتح، و كلا و كلتا و اثنان و اثنو و عشرون
 و اخواتش را هم با و ملحق کردند.

واثنین. دہم: جمع مذکر سالم چوں: مُسْلِمُونَ. یازدہم: أولو. دوازدهم: عَشْرُونَ تَا تِسْعُونَ رفع شان ہواو ما قبل مضموم باشد، ونصب وجر بیائے ما قبل مکور چوں: جاء مُسْلِمُونَ وأولُو مَالٍ وَعَشْرُونَ رَجُلًا. ورأيت مُسْلِمِينَ وأولِي مَالٍ وَعَشْرِينَ رَجُلًا، ومَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ وأولِي مَالٍ وَعَشْرِينَ رَجُلًا. سیزدہم: اسم مقصور وآن اسمے ست کہ در آخرش الف مقصورہ باشد چوں: موسی. چہار دہم: غیر جمع مذکر سالم مضاف بیائے متکلم چوں: غلامی، رفع شان بتقدیر ضمہ باشد ونصب بتقدیر فتح وجر بتقدیر کسرہ، ودر لفظ ہمیشہ یکسان باشند چوں: جاء مُوسَى وَغَلَامِي، ورأيت مُوسَى وَغَلَامِي، ومَرَرْتُ بِمُوسَى وَغَلَامِي. پانزدہم: اسم منقوص، وآن اسمے ست کہ آخرش یائے ما قبل مکور باشد چوں: قاضی، رفعش بتقدیر ضمہ باشد ونصبش بفتح لفظی وجرش بتقدیر کسرہ چوں:

فیہ جمع مذکر سالم احترامت از جمع مذکر سالم مضاف ہوائے یا کہ اعرابش ہم خواہد آمد.
بتقدیر ضمہ تقدیر اعراب بحجت تعذر لفظی ست: چہ الف حرکت نمی پذیرد و ما قبل یائے متکلم البتہ کسرہ می خواہد. فتح وجر: چرا کہ الف ویائے متکلم حرکت قبول نکنند.
یا ما قبل مکور. چہ حرکات، برہمچنین یا، ثقیل ترمی باشند: لما عرفت فی التصریف.
بتقدیر ضمہ: چہ ضمہ بر واویاء، ثقیل ترمی باشد، بخلاف فتح.

جَاءَ الْقَاضِي وَرَأَيْتُ الْقَاضِيَّ وَمَرَرْتُ بِالْقَاضِيَّ، شانزدہم: جمع مذکر سالم مضاف بیائے متکلم چوں: مسلمی، رفعتش بتقدیر واو باشد، ونصب وجرش بیائے ما قبل مکسور چوں: هؤلاء مُسْلِمِيَّ کہ در اصل مُسْلِمُونَ بود، نون باضافت ساقط شد، واو ویا جمع شدہ بودند و سابق ساکن بود، واو را بیابدل کردند، ویا را در یا ادغام کردند مُسْلِمِيَّ شد، ضمہ میم را بکسرہ بدل کردند، وَرَأَيْتُ مُسْلِمِيَّ وَمَرَرْتُ بِمُسْلِمِيَّ.

برباب منابت یا   مثال حالت نصب   مثال حالت رفع

فصل

بدانکہ اعراب مضارع سه است: رفع ونصب وجرم، فعل مضارع باعتبار وجوہ اعراب بر چہار قسم است: اول: .....

۱۔ با لام تعریف، واگر بدون لام باشد رفع وجر، محذوف یا وسہ ما قبش بہ تنوین خواہد بود، ونصب بفتح غلطی باتنوین. **تذکرہ** ۱۰۰. زیرا کہ اگر در حالت رفعی مُسْلِمُونَ بدون تعلیل گویند ابستہ ثقیل باشد، چہ اجتماع واو ویا بحیثیتہ کہ اول آن بر دو ساکن باشد ثقیل ست نزد ایشان. و ہذا تعلیل کنند، واگر ثقیل نہ بودے تعلیل نہ کردند.

۲۔ قبل **مہم** لیکن صورتش در احوال سہ گانہ یکے ست، اما واو در حالت رفع از حقیقت خود خارج گشت و اعراب تقدیری شد، بخلاف حالت نصب وجر کہ یاد ر آنها اگر چہ مدغم در یا شد، لیکن بر حال خود باقی ست و از حقیقت خود خارج نشد. **تذکرہ** یعنی سکوئے کہ بسبب عامل پدید آید، پس سکوئیکہ برائے غرض وقف باشد خارج خواہد بود؛ چہ آن در ماضی ہم جائز ست

صحیح مجرد از ضمیر بارز مرفوع برائے تثنیه و جمع مذکر و برائے واحد مؤنث مخاطبه، رفْعش بضمه باشد و نصب بفتح و جزم بسکون، چوں: هُوَ يَضْرِبُ، وَلَنْ يَضْرِبَ، وَلَمْ يَضْرِبْ. دوم: مفرد معتل واوی چوں: يَغْزُو وَيَأْتِي چوں: يَرْمِي. رفْعش بتقدیر ضمه باشد، و نصب بفتح لفظی، و جزم بحذف لام، چوں: هُوَ يَغْزُو وَيَرْمِي وَلَنْ يَغْزُو وَلَنْ يَرْمِي وَلَمْ يَغْزُ وَلَمْ يَرْمِ. سوم: مفرد معتل الفی چوں: يَرْضَى، رفْعش بتقدیر ضمه باشد و نصب بتقدیر فتح و جزم بحذف لام، چوں: هُوَ يَرْضَى وَلَنْ يَرْضَى وَلَمْ يَرْضَ. چهارم: صحیح یا معتل باضمار و نونهای مذکور، رفْعشان

صحیح که در آخرش حرف علت باشد، و آن اصطلاح نحویان است، و صرفیان آن را صحیح خوانند که حرفی از حروف اصیاء او حرف علت و همزه و تضعیف نباشد. چه درین صورت مانع از ماضی نیست، بخلاف صورت تثنیه و جمع و مؤنث مخاطبه. **الف** تثنیه چوں بصرمان و نصرمان. **ب** جمع مذکر: غائب و حاضر چوں: بصریون و نصریون.

ج پس بصر و در هُوَ بصر مرفوع است، و رفْع آن ماضی معنویت که خلو از عوامل ناصبه و جازمه باشد، یا وقوع او موقع صارت علی خلاف القویین منفرد: احتراز شد از تثنیه و جمع. **حذف** یا: از آنکه واو و یا مشابیه دارد بحركات، پس حذف بمزه حذف حرکات است. **بتقدیر ضمه** چه الف واجب سکون است، و حرکت بر و معتذر است. **الف** که نون تثنیه و جمع و مفرد مخاطبه است.

بإثبات نون باشد، چنانکه در تشنیه گوئی: هُمَا يَضْرِبَانِ وَيَغْزَوَانِ
وَيَرْمِيَانِ وَيَرْضِيَانِ، و در جمع مذکر گوئی: هُمْ يَضْرِبُونَ وَيَغْزَوُونَ وَيَرْمُونَ
وَيَرْضَوْنَ، و در مفرد مؤنث حاضر گوئی: أَنْتَ تَضْرِبِينَ وَتَغْزِينَ وَتَرْمِينَ
وَتَرْضِينَ، و نصب و جزم بخذف نون، چنانکه در تشنیه گوئی: لَنْ يَضْرِبَا
وَلَنْ يَغْزُوا وَلَنْ يَرْمِيَا وَلَنْ يَرْضِيَا وَلَمْ يَضْرِبَا وَلَمْ يَغْزُوا وَلَمْ يَرْمُوا وَلَمْ
يَرْضُوا، و در جمع مذکر گوئی: لَنْ يَضْرِبُوا وَلَنْ يَغْزُوا وَلَنْ يَرْمُوا وَلَنْ
يَرْضُوا وَلَمْ يَضْرِبُوا وَلَمْ يَغْزُوا وَلَمْ يَرْمُوا وَلَمْ يَرْضُوا، و در واحد
مؤنث حاضر گوئی: لَنْ تَضْرِبِي وَلَنْ تَغْزِي وَلَنْ تَرْمِي وَلَنْ تَرْضِي وَلَمْ
تَضْرِبِي وَلَمْ تَغْزِي وَلَمْ تَرْمِي وَلَمْ تَرْضِي.

فصل

بدانکه عوامل اعراب بر دو قسم است: لفظی و معنوی، لفظی بر سه قسم است:
حروف و افعال و اسماء، و این را در سه باب یاد کنیم إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

بإثبات نون چه این نون عوض رفع است، پس ثابت ماند در حالت رفعی نه در حالت جزمی و نصبی.
همانکه در ایراد چهار چهار مثال برائے تشنیه و جمع و مؤنث مخاطب ایمائے ست بر آنکه این اعراب
مضارع برائے تشنیه و جمع و مؤنث مخصوص بصحت نیست، بلکه صحیح و معقل خواه وادی باشد خواه یائی
خواه افغی در همه یک حال است. مثال معقل الفی باعتبار واحدش که یرصا بالف بود.

باب اول در حروف عامله و در و دو فصل است

فصل اول

در حروف عله در اسم، و آں پنج قسم ست: قسم اول حروف جر و آن
 مفتحه است: با و من و الی .....

الف۔ وجہ تقدیم یکے بر دیگرے اکثریت اقسام مقدم است از اقسام مؤخر، چنانکہ در اقسام
ہر یکے معصوم شود کہ حروف کی و شش قسم است و فعل ہفت قسم و اسم وہ قسم۔ اگر گوی: پس
ہفت را برودہ چرا مقدم کردند؟ گویم از آنکہ فعل اصل است در عمل و اسم بمشابهت وے عمل می
کند، پس فرع وے باشد۔ ا۔ و آن دو نوع است، عامل در مفرد و عامل در جملہ، و این ہشت
حروف است کہ مصنف ترک کردہ، اما عامل در مفرد و نوع است، جار و ناصب، اما جار ہفدہ
حروف اند چنانکہ می آید، اما ناصب پس ہفت حروف اند، پنج از آنہا مصنف دریں کتاب ذکر کردہ
و دو از ان ترک نمودہ، و جہش در آخر بحث نواصب مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ (شرح)
و آن برائے چند معنی آید، چون، الصاق حقیقی و مجازی، و تعدیہ و سببیت و مصحبت،
و ظرفیت و استعلاء و قسم، و استعانت و مقابلہ و زائدہ و بمعنی من و ہای و غیر از آنکہ تفصیل ایراد و امثلہ
ہر یک طوے میخواند۔ من معنی مشہورش ابتدائے غایت ست: زمانی چون: صحت من یوم
الجمعة، و مکانی نحو: سرت من البصرة، و ملائش صحت ایراد ہی ست در مقابلہ آن چون: ہای
الکوفة، و می آید برائے تبعیض و تمییز و تعلیل و فصل و بدل و تخصیص، و بمعنی ما و علی و فی و عن
و عند، و زائدہ و قسمیہ و غیر آن، و امثلہ در مبسوطات ست۔ برائے انتہائے غایت زمانی
و مکانی و غیر آنست، چون: سرت إلى الکوفة، و الصیاء إلى اللیل ﴿البقرة: ۱۸۷﴾
و فنی الیث، و می آید بمعنی مع نحو: (اسماء: ۳)۔

وحتى وفي ولام ورب وواو قسم وتائے قسم وعن وعلى وكاف تشبيه
ومذ ومنذ وحاشا وحلا وعدا، این حروف در اسم روند و آخرش را
بجر کنند، چوں: اَلْماءُ لَزِيْدٌ. دوم: حروف مشبہ بفعل، وآن شش
است: اِنْ وَاَنْ وَاَنَّ وَاَلَيْكِنْ وَاَلَيْتْ وَاَلْعَلَّ، این حروف را اسے باید
منصوب و خبرے مرفوع، چوں: اِنْ رِيْدًا قَائِمًا، زید را اسم اِنْ گویند،
وَقَائِمًا را خبر اِنْ، بدانکہ اِنْ وَاَنْ حروف تحقیق است، وَاَنَّ حرف تشبیه،

انتہائے نیت راست، وئی آید بمعنی مع، وداخل نشود بر ضمیر مگر نزد مبر وچوں: حذره
برائے ظرفیت حقیقی و مجازی است، وئی آید بمعنی عسی ومع ویا وینی ومن وعن وزائدہ وغیر
آن. . . برائے انحصار بملکت وغیر ملک و استحقاق و تعلیل است، و بمعنی عن مع لغوب،
و برائے توقیت وزائدہ و قسم، و بمعنی بعد و بی و عسی.

ب برائے انشاء، تعلیل است، و بمعنی تکثیر بکثرت آمدہ در ان بفت لغت است. زت زب زب زب
زت زب زب زب زب، . . . اسم خاص است بلفظ تہ، چوں: اَللّٰهُ لَا فَعَلَ كَذَا

ان برائے بعد و مجوزت است، وئی آید برائے بدل و تعلیل، و بمعنی عسی ومن و بعد و یا وغیر آن.
ت برائے استعلائے حقیقی و مجازی است، وئی آید برائے تعلیل و بمعنی فی و با و اسم فعل می
شود. تاف برائے تشبیه و تعلیل وزائدہ می آید، و گاہے اسم می گردد، و مائے کافہ بدو لاحق می
شود، پس از عمل بازمی دارد . . . بدانکہ مذ و مند بمعنی بی می باشد در زمان حاضر،
چوں: مَا رَئَيْتَ مَدَّ يَوْمًا وَمَدَّ عَامًا اَي نَدِيدَمْ اَوْ اَدْرَيْنَ رَوْزَ وَدْرَيْنَ سَالٍ، بلکہ بمعنی من
وای ہر دو می آید اگر بازمان معدود طاقی شود، چوں: مَا رَئَيْتَ مَدَّ يَوْمَيْنِ وَمَدَّ ثَلَاثَةَ اَسَابِعَ
اَي نَدِيدَمْ اَوْ اَلْزَدُو رَوْزِيَّاسَ رَوْزٍ، یا نَدِيدَمْ اَوْ اَتَاوُزِيَّاسَ رَوْزٍ.

ولَکِنَّ حرف استدراک، وَلِیْتَ حرف تمہنی، وَلَعَلَّ حرف تریجی.
 سوم: ما ولا المشبهتان بـ "لیس"، وَاَنْ عمل لیس می کنند، گوئی: ما
 زَيْدٌ قائما، زید اسم ماست وقائما خبر او. چهارم: لائے نفی جنس، اسم
 این لا اکثر مضاف باشد منصوب و خبرش مرفوع چوں: لا غلام
 رَجُلٌ ظَرِیفٌ فِی الدَّارِ، واگر نکره مفرد باشد مبنی باشد بر فته چوں:
 لا رَجُلٌ فِی الدَّارِ، واگر بعد او معرفه باشد تکرار لا با معرفه دیگر لازم
 باشد، ولا ملغی باشد یعنی عمل نکند، وَاَنْ معرفه مرفوع باشد بابتداء
 چوں: لا زَيْدٌ عِنْدِي وَلَا عَمْرُو، واگر بعد آن لا نکره مفرد باشد مکرر با
 نکره دیگر درو پنج وجه رواست چوں: لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا حَوْلَ
 وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

ف تہ - یعنی برائے وقع و ہے کہ پیدای شود از کلام سابق.

تہ - اول: فتح هر دو از انکه 'لا' برائے نفی جنس است. و دوم: رفع هر دو از انکه 'لا' بمعنی لیس
 است. سوم: فتح اول از انکه 'لا' برائے نفی جنس است و رفع ثانی از انکه 'لا' بمعنی لیس است.
 چهارم: مکس آں. پنجم: فتح اول و نصب ثانی برائے آنکه 'لا' در ثانی زنده است و ما بعدش معطوف
 بنا بر اول است پس محلا منصوب باشد. [بر تنوین مرفوع و ثانی بر فتح،] یعنی رفع هر دو
 بر همین قریه خوانده شد قوله تعالی: (سوره صافات ۲۵۴) بر رفع هر دو.

لا حَوْلَ: بنائے اول بر فته و ثانی بر تنوین منصوب.

وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ. پنجم: حروف ندا وَاں پنج ست: یا وَا یا
وہیا وَا ی، و ہمزہ مفتوحہ، و ایں حروف منادائے مضاف را نصب کنند،
چوں: یا عبد اللہ! و مشابہ مضاف را چوں: یا طالعا جبلا! و نکرہ غیر
معین را، چنانکہ اعمی گوید: یا رجلا! خذ بیدي، و منادائے مفرد
معرفہ مبنی باشد بر علامت رفع، .....

کتاب مضاف وجہ شبہ آنست کہ طالع بدون جبل و امثال آن تمام نشود چه صعود را محلی باید چنانکہ مضاف بدون مضاف الیہ تمام نپذیرد۔ اے مرد بگیر دست من۔

منادائے مفرد: وجہ بنائے منادائے مفرد، وقوعِ اوست در موضعِ مبنی کہ کافِ اکی است ازیراکہ
 ناسد در معنی ادعوی است، و این کافِ مشابہت بکافِ حرفی جاہ دارد و در بنائے خود بر یک
 حرف، لہذا کافِ اکی را مبنی کردند، و ہر اسم کہ موضعش واقع شد در ان حال کہ مفرد ہم باشد آن
 را نیز مبنی کردند، و از قید مفرد احتراز است از مضاف و مشابہ بالمضاف، چہ این اسم اگرچہ در
 موضع کافِ اکی واقع است اما چون جانبِ اعراب و تمکن در ان از جہت اصاف قوی است،
 لہذا بنا را در مدخل نشد، و یا آنکہ گویم کہ این اسم مضاف گو در محل کاف واقع است اما چون
 مشابہت تامہ با و ندارد، و از آنکہ این کاف لفظاً مفرد است و این اسم مفرد نیست، لہذا مبنی نشد،
 و اما وجہ بنائے منادی مفرد بر حرکتِ پس گویا آنست کہ منادی را ہنوز لم یعراب است.

حالت اولی [کہ ضمہ در مفرد محض الف و نون در تثنیہ و واو و نون در جمع بوده است، و این اولی از آنست کہ در عبارت بعضی نحویین واقع شدہ کہ مبنی بر ضمہ شد؛ چہ ظاہر این تثنیہ و جمع را شامل نیست مگر بتکلف] از جملہ حرکات ضمہ را اختیار کردند نہ فتح را برائے فرق در حرکت معرب و حرکت مبنی در اسم غیر منصرف و فتح کہ منکر گردیدہ باشد، مثل یا أخضر یا بُقْطِج، و نہ کسر را، تا ملتبس نشود با سہ کہ مضاف باشد بسوئے یا ئے متکلم، و یا را حذف کردہ باشند؛ =

چوں: یا زید! ویا زیدان! ویا مسلمون! ویا موسی! ویا قاضی! بدانکه اُی و ہمزہ برائے نزدیک ست، و اُیا و ہیا برائے دور ویا عام ست.

= اکتفاء بالكسر، نحو: یا غلام بکسر میم. (شرح)

در ایراد پنج مثال اشارہ لطیف ست بسوئے آنکہ علامت رفعی در منوائے مفرد گاہے موقوف باشد، و آن در مفرد صحیح است، و این علامت رفع یا ضمه خالص است، چنانچہ یا زید! یا الف و نون است چنانچہ یا زید! یا او و نون ست چنانچہ یا مسلمون! و گاہے مقدر باشد، و آن یا در اسم مقصور است چوں: یا موسی! ویا فتی! ویا در منقوص چوں: یا قاضی! ویا داعی! و این است مذهب جمہور نحات، و اما یونس در منقوص یا راحذف می کند و عوضش تنوین می آرد، گوید: یا قاضی. **یام ست** [اے برائے نزدیک و دور ہر دو مستعمل شود.] و جار اللہ ز محشری گفته: کہ یہ نیز برائے دور است، و این قول مرجوح ست؛ چہ شائعست یا اللہ! یا رب! و نیز ظاہر ست کہ خداوند تعالیٰ اقرب ست از شہر گ گردن کہ مایہ حیات ست، پس این را بلا دلیل برائے بعید مگر فتن و باز درین امثلہ تاویل کردن خالی از تکلف نیست، و لہذا مذهب صافی کہ از غبار تکلف دور باشد اختیار کردہ فرمود کہ یام عام ست قریب و بعید را.

فصل دوم

در حروف عالمہ در فعل مضارع و آن بر دو قسم است

قسم اول

حروفیکہ فعل مضارع را نصب کنند، و آن چهار است: اول: اَنْ چوں: اُرَيْدُ اَنْ تَقُوْمَ، وَاَنْ بِا فَعْل بِمعنی مصدر باشد یعنی اُرَيْدُ قِيَامَكَ، و بدین سبب او را مصدریہ گویند. دوم: لَنْ چوں: لَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ، و لَنْ برائے تاکید نفی است. سوم: كَيّ چوں: اُسَلِّمْتُ كَيّ اَدْخُلُ الْجَنَّةَ. چهارم: اِذَنْ چوں: اِذَنْ اُكْرِمُكَ در جواب کہے کہ گوید: اَنَا اَتِيكَ غَدًا. و بدانکہ اَنْ بعد از شش حروف مقدر باشد و فعل مضارع را نصب کند: حَتّٰی نَحْو: مَرَرْتُ حَتّٰی اَدْخُلُ الْبَلَدَ، و لام محمد نحو: ....

حروف **ح** بدانکہ حروف عالمہ دو قسم دیگر است، یکے: اِلَّا استثنائیہ، دوم: وَاوْ بمعنی مع، و مصنف شاید ہم دو را برائے آن ذکر نکرد کہ اول در قول او: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ، و دوم در مفعول معہ فہمیدہ می شود. (ش) **س** اسلام آوردن تا کہ داخل شوم جنت را.

ا **م** محمد نامیدہ شد این لام بلام محمد برائے ملازمت این نفی، چہ این بدون نفی کان مستعمل نمیشود. و فرق درین و لام 'کئی' کہ ذکرش می آید ہم لفظی است و ہم معنوی، اما لفظی آنست کہ این لام می آید بعد نفی کان، بخلاف لام 'کئی'، و اما معنوی آنست کہ لام 'کئی' بمعنی تعین است اگر از فظ سابقہ شود معنی مراد اختلاف پذیرد، بخلاف این لام کہ محض برائے تاکید نفی است، کذا في "المنهل".

[illegible]

ترا تا اینکه بدی حق مرا، مامگر ندی حق مرا.

... ف عبارت است از ماوی که مدخواتش صلاحیت اعاده چیزے کے بر سر معطوف علیہ بود
نداشتہ باشد، چنانچہ در قول شاعر:

لَا يَنْفَعُ عَنْ خُفِّي وَنَائِي مِثْلُهُ عَارٌّ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُهُ

مذخول و او صرف یعنی ثانی منته 'صاحبت عادۃ' لائے نہیں نہاد و بسبب اختلال معنی 'زیر' کہ درین وقت معنی شعر خلاف مقصود شاعر خواہد بود 'چہ مقصود شاعر این است کہ باز مدار از خلق بد دیگران را و تو خود مر تلب آن باشی و اورامی کنی: چہ اگر بمچنین خواهی کرد ننگ و عار عظیم بر تو عائد خواہد شد، و اگر لائے نہیں را بران آرمیم معنی چنین شود: کہ باز مدار از خلق بد دیگران را و تو خود میار آنرا کہ این باعث ننگ و عار است، و این ہرگز مقصود نیست، بکہ خلاف واقع است: چہ لائق ننگ و عار در صورتیست کہ دیگران را از منہیات و اخلاق رذیلہ باز دارد و خود مر تلب آن شود، کفوفہ معانی:
 (۱) (۲) (۳) (۴) (۵) (۶) (۷) (۸) (۹) (۱۰) (۱۱) (۱۲) (۱۳) (۱۴) (۱۵) (۱۶) (۱۷) (۱۸) (۱۹) (۲۰) (۲۱) (۲۲) (۲۳) (۲۴) (۲۵) (۲۶) (۲۷) (۲۸) (۲۹) (۳۰) (۳۱) (۳۲) (۳۳) (۳۴) (۳۵) (۳۶) (۳۷) (۳۸) (۳۹) (۴۰) (۴۱) (۴۲) (۴۳) (۴۴) (۴۵) (۴۶) (۴۷) (۴۸) (۴۹) (۵۰) (۵۱) (۵۲) (۵۳) (۵۴) (۵۵) (۵۶) (۵۷) (۵۸) (۵۹) (۶۰) (۶۱) (۶۲) (۶۳) (۶۴) (۶۵) (۶۶) (۶۷) (۶۸) (۶۹) (۷۰) (۷۱) (۷۲) (۷۳) (۷۴) (۷۵) (۷۶) (۷۷) (۷۸) (۷۹) (۸۰) (۸۱) (۸۲) (۸۳) (۸۴) (۸۵) (۸۶) (۸۷) (۸۸) (۸۹) (۹۰) (۹۱) (۹۲) (۹۳) (۹۴) (۹۵) (۹۶) (۹۷) (۹۸) (۹۹) (۱۰۰) (۱۰۱) (۱۰۲) (۱۰۳) (۱۰۴) (۱۰۵) (۱۰۶) (۱۰۷) (۱۰۸) (۱۰۹) (۱۱۰) (۱۱۱) (۱۱۲) (۱۱۳) (۱۱۴) (۱۱۵) (۱۱۶) (۱۱۷) (۱۱۸) (۱۱۹) (۱۲۰) (۱۲۱) (۱۲۲) (۱۲۳) (۱۲۴) (۱۲۵) (۱۲۶) (۱۲۷) (۱۲۸) (۱۲۹) (۱۳۰) (۱۳۱) (۱۳۲) (۱۳۳) (۱۳۴) (۱۳۵) (۱۳۶) (۱۳۷) (۱۳۸) (۱۳۹) (۱۴۰) (۱۴۱) (۱۴۲) (۱۴۳) (۱۴۴) (۱۴۵) (۱۴۶) (۱۴۷) (۱۴۸) (۱۴۹) (۱۵۰) (۱۵۱) (۱۵۲) (۱۵۳) (۱۵۴) (۱۵۵) (۱۵۶) (۱۵۷) (۱۵۸) (۱۵۹) (۱۶۰) (۱۶۱) (۱۶۲) (۱۶۳) (۱۶۴) (۱۶۵) (۱۶۶) (۱۶۷) (۱۶۸) (۱۶۹) (۱۷۰) (۱۷۱) (۱۷۲) (۱۷۳) (۱۷۴) (۱۷۵) (۱۷۶) (۱۷۷) (۱۷۸) (۱۷۹) (۱۸۰) (۱۸۱) (۱۸۲) (۱۸۳) (۱۸۴) (۱۸۵) (۱۸۶) (۱۸۷) (۱۸۸) (۱۸۹) (۱۹۰) (۱۹۱) (۱۹۲) (۱۹۳) (۱۹۴) (۱۹۵) (۱۹۶) (۱۹۷) (۱۹۸) (۱۹۹) (۲۰۰) (۲۰۱) (۲۰۲) (۲۰۳) (۲۰۴) (۲۰۵) (۲۰۶) (۲۰۷) (۲۰۸) (۲۰۹) (۲۱۰) (۲۱۱) (۲۱۲) (۲۱۳) (۲۱۴) (۲۱۵) (۲۱۶) (۲۱۷) (۲۱۸) (۲۱۹) (۲۲۰) (۲۲۱) (۲۲۲) (۲۲۳) (۲۲۴) (۲۲۵) (۲۲۶) (۲۲۷) (۲۲۸) (۲۲۹) (۲۳۰) (۲۳۱) (۲۳۲) (۲۳۳) (۲۳۴) (۲۳۵) (۲۳۶) (۲۳۷) (۲۳۸) (۲۳۹) (۲۴۰) (۲۴۱) (۲۴۲) (۲۴۳) (۲۴۴) (۲۴۵) (۲۴۶) (۲۴۷) (۲۴۸) (۲۴۹) (۲۵۰) (۲۵۱) (۲۵۲) (۲۵۳) (۲۵۴) (۲۵۵) (۲۵۶) (۲۵۷) (۲۵۸) (۲۵۹) (۲۶۰) (۲۶۱) (۲۶۲) (۲۶۳) (۲۶۴) (۲۶۵) (۲۶۶) (۲۶۷) (۲۶۸) (۲۶۹) (۲۷۰) (۲۷۱) (۲۷۲) (۲۷۳) (۲۷۴) (۲۷۵) (۲۷۶) (۲۷۷) (۲۷۸) (۲۷۹) (۲۸۰) (۲۸۱) (۲۸۲) (۲۸۳) (۲۸۴) (۲۸۵) (۲۸۶) (۲۸۷) (۲۸۸) (۲۸۹) (۲۹۰) (۲۹۱) (۲۹۲) (۲۹۳) (۲۹۴) (۲۹۵) (۲۹۶) (۲۹۷) (۲۹۸) (۲۹۹) (۳۰۰) (۳۰۱) (۳۰۲) (۳۰۳) (۳۰۴) (۳۰۵) (۳۰۶) (۳۰۷) (۳۰۸) (۳۰۹) (۳۱۰) (۳۱۱) (۳۱۲) (۳۱۳) (۳۱۴) (۳۱۵) (۳۱۶) (۳۱۷) (۳۱۸) (۳۱۹) (۳۲۰) (۳۲۱) (۳۲۲) (۳۲۳) (۳۲۴) (۳۲۵) (۳۲۶) (۳۲۷) (۳۲۸) (۳۲۹) (۳۳۰) (۳۳۱) (۳۳۲) (۳۳۳) (۳۳۴) (۳۳۵) (۳۳۶) (۳۳۷) (۳۳۸) (۳۳۹) (۳۴۰) (۳۴۱) (۳۴۲) (۳۴۳) (۳۴۴) (۳۴۵) (۳۴۶) (۳۴۷) (۳۴۸) (۳۴۹) (۳۵۰) (۳۵۱) (۳۵۲) (۳۵۳) (۳۵۴) (۳۵۵) (۳۵۶) (۳۵۷) (۳۵۸) (۳۵۹) (۳۶۰) (۳۶۱) (۳۶۲) (۳۶۳) (۳۶۴) (۳۶۵) (۳۶۶) (۳۶۷) (۳۶۸) (۳۶۹) (۳۷۰) (۳۷۱) (۳۷۲) (۳۷۳) (۳۷۴) (۳۷۵) (۳۷۶) (۳۷۷) (۳۷۸) (۳۷۹) (۳۸۰) (۳۸۱) (۳۸۲) (۳۸۳) (۳۸۴) (۳۸۵) (۳۸۶) (۳۸۷) (۳۸۸) (۳۸۹) (۳۹۰) (۳۹۱) (۳۹۲) (۳۹۳) (۳۹۴) (۳۹۵) (۳۹۶) (۳۹۷) (۳۹۸) (۳۹۹) (۴۰۰) (۴۰۱) (۴۰۲) (۴۰۳) (۴۰۴) (۴۰۵) (۴۰۶) (۴۰۷) (۴۰۸) (۴۰۹) (۴۱۰) (۴۱۱) (۴۱۲) (۴۱۳) (۴۱۴) (۴۱۵) (۴۱۶) (۴۱۷) (۴۱۸) (۴۱۹) (۴۲۰) (۴۲۱) (۴۲۲) (۴۲۳) (۴۲۴) (۴۲۵) (۴۲۶) (۴۲۷) (۴۲۸) (۴۲۹) (۴۳۰) (۴۳۱) (۴۳۲) (۴۳۳) (۴۳۴) (۴۳۵) (۴۳۶) (۴۳۷) (۴۳۸) (۴۳۹) (۴۴۰) (۴۴۱) (۴۴۲) (۴۴۳) (۴۴۴) (۴۴۵) (۴۴۶) (۴۴۷) (۴۴۸) (۴۴۹) (۴۵۰) (۴۵۱) (۴۵۲) (۴۵۳) (۴۵۴) (۴۵۵) (۴۵۶) (۴۵۷) (۴۵۸) (۴۵۹) (۴۶۰) (۴۶۱) (۴۶۲) (۴۶۳) (۴۶۴) (۴۶۵) (۴۶۶) (۴۶۷) (۴۶۸) (۴۶۹) (۴۷۰) (۴۷۱) (۴۷۲) (۴۷۳) (۴۷۴) (۴۷۵) (۴۷۶) (۴۷۷) (۴۷۸) (۴۷۹) (۴۸۰) (۴۸۱) (۴۸۲) (۴۸۳) (۴۸۴) (۴۸۵) (۴۸۶) (۴۸۷) (۴۸۸) (۴۸۹) (۴۹۰) (۴۹۱) (۴۹۲) (۴۹۳) (۴۹۴) (۴۹۵) (۴۹۶) (۴۹۷) (۴۹۸) (۴۹۹) (۵۰۰) (۵۰۱) (۵۰۲) (۵۰۳) (۵۰۴) (۵۰۵) (۵۰۶) (۵۰۷) (۵۰۸) (۵۰۹) (۵۱۰) (۵۱۱)

در جواب شش متقید نکر و فارابغاے سبب چنانکہ در کتب قوم یافت می شود امکان اختلاف
 میباشد، بعضی این فارابراے عطف و سبب هر دو گویند، و بعضی دیگر ازینا شیخ رضی است محض
 براے سبب گویند نه عطف.

ست: امر و نهي و نفی و استفهام و تمنی و عرض و أمثلتها مشهوره.

قسم دوم

حروفیکه فعل مضارع را بجزم کنند، و آن پنجست: لم و لما و لام امر و لائے نهي و ان شرطیه، چوں: لَمْ يَنْصُرْ وَلَمَّا يَنْصُرْ وَلَيَنْصُرْ وَلَا تَنْصُرْ وَاِنْ تَنْصُرْ اَنْصُرْ. بدانکه "اِنْ" در دو جمله رود، چوں: اِنْ تَضْرِبْ اَضْرِبْ جمله اول را شرط گویند و جمله دوم را جزا. و "اِنْ" برائے مستقبل است اگرچه در ماضی رود چوں: اِنْ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُ، و اینجا بجزم تقدیری بود؛ زیرا که ماضی معرب نیست. و بدانکه چوں جزائے شرط جمله اسمیه باشد،

ام . نفی: در امر و نهي و عايم داخل است نحو: سَمِعْتُمْ عَصْرِي فَأَعُوذُوا وَلَا تَوَاحِدُوا فَأَهْبُوا
نفی: تخصیض در نفی مندرج است نحو: ...
عرض: آنچه واقع است بر صیغه ترحی درین مندرج است نحو: ...
السموات فأطع (عافر: ۳۶، ۳۷) بالنصب.

منه امر چوں: رُزْنِي فَأَكْرَمَكَ، و نهي چوں: لَا تَسْتَمْنِي فَأُهَيِّنُكَ، و نفی نحو: مَا تَأْتِيَا فَنُحَدِّثُكَ، و استفهام نحو: أَيْنَ يَكُونُ فَأَرْوُكَ، و تمنی نحو: ثَبِّتْ لِي مَالًا فَأُلْصِقْ مِنْهُ، و عرض، نحو: أَلَا نَرُوكَ فَتَنْصِبُ حَبِيرًا. مسدود در بعض نسخ امثله هر يك داخل كتاب است.

هر دو برائے نفی فعل مضارع است، و آن را بعضی ماضی گردانند، لیکن لما مختص باستغراق است، یعنی از وقت انتفاء تا وقت تکلم جمیع ازمنه ماضیه را احاطه می کند نحو: بَدَدَ و بَدَدَ و لما یصعه البدء، یعنی انتفائے نفع ندامت مستمرست تا وقت تکلم.

یا امر، یا نهی، یا دعا فاور جزا آوردن لازم بود، چنانکه گوئی: **إِنْ تَأْتِنِي**
فَأَنْتَ مُكْرَمٌ، وَإِنْ رَأَيْتَ زَيْدًا فَأَكْرَمُهُ، وَإِنْ أَتَاكَ عَمْرُو فَلَا تُهِنَّهُ،
وَإِنْ أَكْرَمْتَنِي فَجَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا.
 اگر بیاید ترا عمرو

ف در جزا سبب دخول فاور پس جزاها آنست که حرف شرط در پس موضع تاثیر ندارد و در جزا، پس
 محتاج شدند برابط فا، و تفصیل عدم تاثیر در پس موضع از کتب مطبوعه این فن باید دریافت.
 فلا تهنه: پس خوار مدار او را.

باب دوم در عمل افعال

بدانکه هیچ فعل غیر عامل نیست، و افعال در اعمال بر دو گونه است: قسم
اول: معروف، بدانکه فعل معروف خواه لازم باشد یا متعدی فاعل را
بر رفع کند، چوں: قام زَيْدٌ و ضرب عمرو، و شش اسم را بنصب کند،
اول: مفعول مطلق را چوں: قام زَيْدٌ قِيَامًا و ضرب زَيْدٌ ضَرْبًا. دوم:
مفعول فیہ را چوں: صُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ و حَدِثْتُ فَوْقَكَ. سوم:
مفعول معہ را چوں: جَاءَ الْبُرْدُ وَالْجُبَاتُ أَيَّ مَعَ الْجَبَاتِ. چهارم:
مفعول لہ را چوں: قُمْتُ إِكْرَامًا لَزَيْدٍ و ضربتہ تأدیبًا. پنجم: حال را
چوں: جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا. ششم: تمیز را وقتیکہ در نسبت فعل بفاعل
ابهامی باشد چوں: طاب زَيْدٌ نَفْسًا، اما فعل متعدی مفعول بہ را بنصب

[illegible]

کند چوں: ضَرْبَ زَيْدٌ عَمْرًا، و این عمل فعل لازم را نباشد.

فصل

بدانکه فاعل اسمی است که پیش از وی فعلی باشد مسند بدان اسم بر طریق قیام فعل بدان اسم، چوں: زَيْدٌ در ضَرْبَ زَيْدٌ، و مفعول مطلق مصدری است که واقع شود بعد از فعلی و آن مصدر بمعنی آن فعل باشد،

= ابهام کرده، اما مثال آنچیز از نسبت شبّه فعل بفاعل رفع ابهام کند و آن چند چیز است: یکی اسم فاعل چوں: حَوْصٌ مُمْنَى ماءٍ. دوم: اسم مفعول نحو: الْأَرْضُ مَفْحَرَةٌ عِيُونًا سَوْمٍ. صفت مشبّه چوں: حَسَنٌ وَحْهًا چهارم: اسم تفضیل چوں: رَسَدٌ فَضْلًا. پنجم: مصدر نحو: أَعْحَى ضِيَهُ نَدَا ششم: آنچیز در معنی فعل باشد حَوْصٌ حَسَنٌ رَيْدٌ رَحَلًا. هفتم: آنکه در اضافت ابهامی باشد نحو: أَعْحَى ضِيَهُ عَمَلًا، و تمییز صفت مشتق نیز باشد، چوں: سَهْ دَرَه فارسی، و احتمال حال نیز دارد. (شرح)

باشد چرا که مفعول به نمی خواهد. بر طریق احتراز از مفعول مالم اسم فاعله و سائر مفاصل. بدین اسم برابر است که آن فعل صادر از آن اسم باشد چوں مثال مذکور، یا نباشد چوں: مات زَيْدٌ، وَصَلَ عَمْرُو. (شرح) ضرب فعل است که منسوب است بسوئی زید و قائم است بزید. مفعول مطلق و آن بر سه نوع است: یکی برائے تاکید چنانچہ گزشت. دوم برائے نوع چوں: حَسَنٌ حَسَنٌ بَكْرٌ جَمِیعٌ یعنی نشتمین نوع نشتمین. سوم برائے عدد چوں: حَسَنٌ حَسَنٌ بَفْتَحٌ جَمِیعٌ یعنی نشتمین جسد، و گاهی لفظ مفعول مطلق مغایر لفظ فعل باشد، خواه بحسب ماده چوں: فَعَدَتْ حُلُوسًا، یا بحسب الباب چوں: أَسْتَه اللهُ سَانًا. (شرح) بمعنی آن فعل احتراز از مثل صریحه تا دیبا که در انجی مفعول له است.

چوں: ضَرْبًا در ضَرْبَتْ ضَرْبًا، و قِيَامًا در قُمْتُ قِيَامًا. و مفعول فیہ اسمے ست کہ فعل مذکور در واقع شود، و اور اطرف گویند، و ظرف بر دو گونه است: ظرف زمان چوں: یَوْم در صُمْتُ یَوْمَ الْجُمُعَةِ، و ظرف مکان چوں: عِنْد در جَلَسْتُ عِنْدَكَ. و مفعول مع اسمے ست کہ مذکور باشد بعد از واو بمعنی مع چوں: وَالْحُبَاتِ در جَاءَ الْبَرْدُ وَالْحُبَاتِ أَي مع الْحُبَاتِ، و مفعول لہ اسمے ست کہ دلالت کند بر چیزے کہ سبب فعل مذکور باشد چوں: اِكْرَامًا در قُمْتُ اِكْرَامًا لَزَيْدٍ، و حال اسمی است

ن ت و اسم مذکور مصاحب قائل یا مفعول آن فعل باشد، و آن فعل خواہ لفظا باشد چنانکہ گزشت، خواہ معنی چوں: مات و رید و ما شئت و عمرا بمعنی ما نصنع و ما تلاس، و آن مصاحبت یعنی مشارکت در زمان واحد باشد کہ مودائے واو بمعنی مع ست چوں. سرت و رید ائی فی زمان واحد، و گاہے با وحدت زمانی اتحاد مکانی ہم باشد چوں نوثرکت السَّافَةِ و فُصْنَتَهَا بر صُعْنَتِهَا اگر گزاشته شود شتر ماده و بچہ آن بر آئینہ شیر نوشاند او را، یعنی در مکان واحد و زمان واحد.

حسب اجرات الجہات بجہت آنست کہ جمع مؤنث سالم حۃ است، و در جمع مؤنث سالم نصب تابع جری باشد **باب فعل** و آن بر دو گونه است: یکے: آنکہ برائے تحصیل وے فعل کرده باشند چوں. صرنتہ نادینا پس صرر برائے تحصیل تأدب ست. دوم: آنکہ بسبب وجود او فعل کرده ست چوں: فعدت عن الحرب حسا، پس فعود از حرب بسبب بودن جہن، نہ برائے تحصیل آن.

نکره که دلالت کند بر هیأت فاعل چوں: راکباً در جاء زیداً راکباً، یا
 بر هیأت مفعول چوں: مَشْدُوداً و رَضْرِبْتُ زیداً مَشْدُوداً، یا بر هیأت
 هر دو چوں: رَاكِبَيْنِ و رَلَقِيْتُ زیداً رَاكِبَيْنِ، و فاعل و مفعول را ذوالحال
 گویند، و آن غالباً معرفه باشد، و اگر نکره باشد حال را مقدم دارند،
 چوں: جَاءَ بِي رَاكِبًا رَجُلٌ. و حال جمله نیز باشد، چنانچه رَأَيْتُ الْأَمِيرَ
 وَهُوَ رَاكِبٌ. و تمیز اسمی است که رفع ابهام کند از عدد چوں: عِنْدِي

بیت **فعل** حقیقتاً یا حکماً: تا مفعول مالم یسم فاعله را شامل باشد، و گاهی حال بر هیأت مضاف
 الیه دلالت کند نحو: رَجُلٌ مَرَّ بِي (عدد ۱۳۵) و

(عدد ۱۲) و علاتش صحت وضع مضاف الیه مقام مضاف است. **راکب** حال است از راکب
 متکلم که فعل فعل است و از رید که مفعول به است

معرف زید که ذوالحال در معنی مملوم علیه است و اصل در آن تعریف باشد، و غالباً از آن گفت
 که ذوالحال نکره موصوفه بهم باشد نحو: جَاءَ بِي رَجُلٌ مَرَّ بِي، و نکره مغنیه غنائی معرفه
 بسبب استغراق چوں: **فَمِنْهَا يَفْرُقُ** حَکِمٌ أَمْرًا مِنْ عِنْدَانَا (اللسان: ۵، ۵)، و نکره در
 چیز استفهام نحو: هَلْ لَكَ رَجُلٌ مَرَّ بِي، و در آنکه بعد ذوی الحال بلا واقع شود برائے نقض
 نفی نحو: مَا جَاءَ بِي إِلَّا رَاكِبًا حَالٌ بِمَدٍّ در هنگام رابطه یعنی واد و ضمیر ضرور است،
 و گاهی واد تنها نیز آید.

رفع **بیم** و آن مبهم را ممیز گویند، و بدانکه ممیز اسم تام است گاهی بتوین و گاهی بنون تشبیه
 و جمع، و گاهی باضافت چوں: عِنْدِي مَوْءُودٌ عَسَلًا. و معنی تمامی آنست که بآن حالت قابل
 اضافت نه باشد، فافهم.

أَحَدَ عَشَرَ دِرْهَمًا، یا از وزن چوں: عِنْدِي رِطْلٌ رِثْمًا، یا از کِل
 چوں: عِنْدِي قَفِيزَانِ نُرًّا، یا از مساحت چوں: مَا فِي السَّمَاءِ قَدْرُ
 رَاحَةِ سَحَابًا. و مفعول به اسمی است که فعل فاعل بر واقع شود چوں:
 ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا. بدانکه این همه منصوبات بعد از تمامی جمله باشند
 و جمده بفعل و فاعل تمام شود؛ بدین سبب گویند که الْمَنْصُوبُ فَضْلَةٌ.

فصل

بدانکه فاعل بر دو قسم است: مظهر چوں: ضَرَبَ زَيْدٌ و مضمربارز چوں:
 ضَرَبْتُ، و مستتر یعنی پوشیده، چوں: زَيْدٌ ضَرَبَ که فاعل ضرب هو
 است و در ضَرَبَ مستتر. بدانکه چوں فاعل مَوْنُثٌ حقیقی باشد یا ضمیر

ص. بالکسر و الفتح نیم من، و من مقدار شصت و سه فلس و یک ماشه است. [دو قفیز]
 قفیز پیمانه است ۵۷۰۰ مثقال که تخمین ۲۸ سیر لکھنؤ بود. نیست در آسمان اندازه
 کف دست ابر. فصحی با فتح بمعنی زیاده مانده از چیزی، و چون این از کلام زیاده می باشد لهذا بفضده
 نامیده شده. (شرح)

مَوْنُثٌ حَقِيقِی زیر آنکه مَوْنُثٌ حقیقی بجهت اصالت خود اقوی است از غیر خود، پس لازم گردانیده
 شد الحاق علامت تانیث در فعل و آنکه تانیث فاعل از اول دانسته شود، إل و قته که فصحی
 میان فعل و آن فاعل در آید ترک علامت جائز باشد نحو: حضر محسن فاصی بیوم
 مرفه، و اما در ضمیر بجهت آنکه مرجع درین مَوْنُثٌ است و ضمیر او مخالف مرجع نمی باشد

مؤنث علامت تانیث در فعل لازم باشد چوں: قامتُ هندٌ وهندٌ
 قامتُ أي هبی، ودر مظهر مؤنث غیر حقیقی ودر مظهر جمع تکسیر دو
 وجه روا باشد چوں: طلعَ السَّمْسُ وطلعتِ السَّمْسُ، وقالَ الرَّجُلُ
 وقالتِ الرَّجُلُ. قسم دوم: مجهول، بدانکه فعل مجهول بجائے فاعل
 مفعول به را بر رفع کند وباقی را بنصب کند چوں: ضَرَبَ زَيْدٌ يَوْمَ
 الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ ضَرْبًا شَدِيدًا فِي دَارِهِ تَأْدِيبًا وَالْخَشْبَةَ.
 وفعل مجهول را فعل ما لم یسم فاعله گویند، و مرفوعش را مفعول
 ما لم یسم فاعله گویند.

مثلاً [که فاعل فعل واقع شوند] جمع تانیث مذکر باشد چنانکه در متن مثالش مذکور
 است، یا جمع تکسیر مؤنث چوں: فوَدَّ عَلَیَّ سَلَمٌ وَوَدَّ عَلَیَّ سَلَمٌ، واین قید احترام از
 جمع سالم بواو ونون برائے ذکور عقل، پس فاعل اسمیوم جائز نباشد، وعیون وشیون اگرچه جمع
 بواو ونون است، لیکن سالم نیست؛ چه جمع عین و شاد است، و سبب و ارضون اگرچه جمع سالم بواو
 ونون است، لیکن برائے ذکور نیست اگر مثنوی جمع بواو ونون سالم برائے ذکور است
 فعلش چرامؤنث آورده شد در فاعله علی و سبب و ارضون و شیون و عیون گوئیم: سون
 محمول است بر ساء که جمع تکسیرش است (شرح) ۰۰۰۰ چه الخاق علامت تانیث و ترک آن
 زده شد زید بروز جمعه پیش امیر زونی سخت در خانه او برائے تحصیل ادب
 بچوب. (شرح) ۰۰۰ جمعه مفعول فی طرف زمان ۰۰۰ طرف مکان.

فی داره: جار مجرور متعلق ضرب. والخشبۃ: وایمکنی مع مفعول معد. فعل مجهول: ای فعل
 مفعولیکه ذکر نه کرده شد فاعل و مرفوعش را ای نائب فاعل اورا

فصل

بدانکه فعل متعدی بر چهار قسم است: اول: متعدی بیک مفعول چوں: ضَرْبَ زَيْدٍ عَمْرًا. دوم: متعدی بدو مفعول که اقتصار بر یک مفعول روا باشد چوں: أُعْطِيَ وَأَنْجَحَ در معنی او باشد چوں: أُعْطِيَ زَيْدًا دَرْهَمًا، وَاِنِجَا أُعْطِيَ زَيْدًا نیز جائز است. سوم: متعدی بدو مفعول که اقتصار بر یک مفعول روا نباشد و این در افعال قلوب است چوں: عَلِمْتُ وَظَنَنْتُ وَحَسَبْتُ وَخَلْتُ وَزَعَمْتُ وَرَأَيْتُ وَوَجَدْتُ.

اقتصار بر یک سببش آنکه دو مفعول مغایری باشند بالذات پس از حذف یکی و بقاء دیگر قبضه پدید نیاید. (ش) متعدی بدو مفعول اسم فعلی که متعدی بدو مفعول شود و از افعال قلوب نباشد، چوں: سَبَّ وَكَسَبَ **یك مفعول** و حذف هر دو معی جائز است.

رو نباشد بر مذہب اصح زیرا که این م و دو در حقیقت مبتدا و خبر است. و حذف یکی بدون قرینه و دلیل جائز نیست، آری اگر شک یا تخفیف یا ما بعد خودش مفعول این افعال واقع شود درین صورت ابته اقتصار واجب است، نحو: عَلِمْتُ زَيْدًا قَائِمًا وَوَجَدْتُ مَسْجِدًا مُبَارَكًا.

(در ص ۲۰). (شرح) در افعال **تدبیر** [و وجه تسمیه آنکه اینها افعال شک و یقین هستند و آن بدل تعلق دارد و مراد از شک در اینجا ظن است.] زیرا که مفعول ثانی مین اول است، پس هر دو معنی بمنزله اسم واحد باشد چه مضمون هر دو معانی مفعول واقع شده، پس معنی علمت زید و حسبت حسبت زان و وحدت هر سه بمعنی یقین هستند، و حسبت و حسبت و حسبت هر سه بمعنی ظن که عبارت از جانب راجح از دو جانب شئی باشد، و رعیت مشتق است =

چون: عَلِمْتُ رَيْدًا فَاضِلًا وَظَنَنْتُ زَيْدًا عَالِمًا. چهارم: متعدی به مفعول چون: أَعْلَمَ وَأَرَى وَأَنْبَأَ وَأَحْبَرَ وَخَبَّرَ وَنَبَأَ وَحَدَّثَ چون: أَعْلَمَ اللَّهُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِلًا. بدانکه این همه مفعولات مفعول به اند، و مفعول دوم در باب علمت، و مفعول سوم در باب أَعْلَمْتُ، و مفعول له و مفعول معه را بجائے فاعل نتوانند نهاد، و دیگر هارا شاید، و در باب أَعْطَيْتُ مفعول اول بمفعول مالم یسم فاعله لائق تر باشد از مفعول دوم.

فصل

بدانکه افعال ناقصه هفده اند: كَانَ وَصَارَ وَظَلَّ وَبَاتَ وَأَصْبَحَ وَأَضْحَى

= در یقین و ظن، پس گاه به بمعنی یقین آید و گاه به بمعنی ظن.

نقند: اما مفعول دوم علت پس بجهت آنکه در اصل مسندست به مفعول اول، چون بجائے فعل نهاده شود مسند الیه گردد، پس لازم آید که یک چیز مسند و مسند الیه شود مع، و اما مفعول له یعنی بدون نام از آنکه نصبش مشعر عیتست، و چون بجائے فاعل رسیده مرفوع گردد فوت شود، بخلاف صُرِبَ للتأویب که در اینجا لام مشعر عیتست، و اما مفعول معه پس از آنکه اقامت او مقدم فعل مع و او که اصل آن عطف است و عطف دلیل انفصال و فعل کالجز است جائز نیست و بدون او بهم جائز نیست، چه مفعول معه بودنش معلوم نشود. (شرح)

مفعول ۱۰۰ زیرا که فی الحقیقه معنی فاعلیت دارد، چه آحاد است، بخلاف ثانی که مأخوذ است، و اولویت و حقّیّ است که التباس لازم نیاید، و اما در صورت التباس واجبست، چون: أَعْطَى زَيْدٌ عَمْرًا، چه هر دو صلاحیت آخذ بودن دارند. (شرح)

وَأَمْسَى وَعَادَ وَأَضَى وَعَدَا وَرَاحَ وَمَارَأَى وَمَا نَعَثَ وَمَا رَحَ وَمَا فَتَى
وَمَا دَامَ وَلَيْسَ، ایں افعال بفاعل تنہا تمام نشوند و محتاج باشند بخبرے؛
بدین سبب اینہا را ناقصہ گویند، و در جملہ اسمیہ روند، و مسند الیہ را
برفہ کنند و مسند را بنصب، چوں: کَانَ رَیْذَ قَائِمًا، و مرفوع را اسم کَانَ
گویند و منصوب را خبر کَانَ، و باقی را بریں قیاس کن. بدانکہ بعضی ازین

و باقی را بریں قیاس چوں: صَدَرَ بِدِ فَقَرٍ یعنی زید فقیر شد، صَدَرَ بِدِ صَائِلًا ای زید
صائم شد و رَمَزَ بِدِ وَفَدًا ای نماز خواند زید و تمام شب، وَصَحَ بِدِ فَقِيرٍ
بوقت صبح شد زید فقیر، وَصَحَى بِدِ امِيرٍ بوقت چاشت شد زید امیر، وَأَمْسَى بِدِ مَقْسِدًا
بوقت شام شد زید نماز گزار و عَادَ بِدِ وَرَاحَ بِدِ چہرہ بمعنی صراند و قَتَلَهُ بِدِ نَاقِصَہ
باشند، و اگر تمام باشند پس عدد و ص م و و بمعنی رجع اند، چوں: عَادَ زَيْدٌ مِّنْ سَفَرِهِ أَيْ
رَجَعَ، و عَدَ چوں: عَدَ بِدِ یعنی رفت زید بوقت مابین فجر و طلوع آفتاب، و رَاحَ چوں
رَاحَ بِدِ یعنی رفت زید بوقت زوال آفتاب تا شام، و "ما" بر این ہم چہارم فعل نافیہ است،
و معنی رَدَ و نَعَثَ و رَاحَ و فَوَسَ مثنیۃ التاؤد فارسی جدا شد آید و ما بر ما و ام مصدریہ و قیاتیہ
است زیرا کہ معنی اجلس ما، ام زید جالس بنشین تا مدت و ام جوس زید، و ایں ہم شش فعل،
پنج آئمہ اول آنہا مائے نافیہ و مصدریہ است و ششم پس تا مدت نیاورد کہ ہمیشہ ناقصہ آیند باید
و آنست کہ تقدیم اخبار اینہا بر اسم، جائز است، چوں: کَانَ وَفَدًا رَیْذَ اما ایں افعال باعتبار
تقدیم اخبارشان بر نفس ایشان سہ قسم اند: یکے: آنکہ جائز باشد، و آن از کَانَ تا رَاح است،
دوم: آنکہ جائز نباشد، و آن افعال اند کہ بر آنہا مائے نافیہ یا مصدریہ بود و است سوم مختلف
فیہ، بعضی نحویان جائز دارند، بعضی غیر جائز، و آن بیس است (ش)

افعال در بعضی احوال بفاعل تنها تمام شوند، چون: کان مَطْرٌ شد باران بمعنی حصّل و او را کان تامه گویند، و کان زائده نیز باشد.

فصل

بدانکه افعال مقاربه چارست، عَسَى وَ كَادَ وَ كَرَبَ وَ اَوْشَكَ، و این افعال در جمله اسمیه روند چون کان، اسم را بر رفع کنند و خبر را بنصب، الا آنکه خبر اینها فعل مضارع باشد با "أَنْ" چون: عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ، یا بے "أَنْ" چون: عَسَى زَيْدٌ يَخْرُجُ، و شاید که فعل مضارع با "أَنْ" فاعل عَسَى باشد و احتیاج بخبر نیفتد چون: عَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ در محل رفع بمعنی مصدر.

کان زائده آن را گویند که اگر آنرا از لفظ و عبارت حذف کنند اختلال در معنی مقصود رونده دهد، چون: ما کان اصبح علمه من نفعه که کان زائده است در میان ما و نفعه تعجیه و فعل که اگر آنرا از لفظ حذف کنند در معنی مراد خلل نمی آید.

چارست بموجب مشهور، و در حقیقت هفت است چارمذکور و אחד و صغیر جعل همه بمعنی شرح ای آغاز کرد. عَسَى بمعنی قرب مع المرجاء کاد بمعنی قرب فقط. کرب بفتح را بمعنی قرب. بخبر نیفتد درین وقت عَسَى تامه باشد. (ش) در محل نی ان یخرج زید. بمعنی مصدر: پس معنی این است که عَسَى بخروج زید.

فصل

بدانکه افعال مدح و ذم چهارست: نِعْمَ وَحَبْدًا برائے مدح، و بُئْسَ و سَاءَ برائے ذم، ہر چہ ما بعد فاعل باشد آں را مخصوص بالمدح یا مخصوص بالذم گویند، و شرط آنست کہ فاعل معرف بلام باشد چوں: نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ، یا مضاف بسوئے معرف بلام باشد چوں: نِعْمَ صَاحِبُ الْقَوْمِ زَيْدٌ، یا ضمیر مستتر ممیز بنکرہ منصوبہ چوں: نِعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ، فاعل نِعْمَ هُوَ است مستتر در نِعْمَ وَرَجُلًا منصوب است بر تمیز؛ زیرا کہ هُوَ مبہم است، وَحَبْدًا زَيْدٌ، حب فعل مدح است و "ذَا" فاعل او

افعال مدح کہ موضوع اند برائے انشاء مدح و ذم، پس مدحتہ و ذمئہ اگرچہ بر معنی مدح و ذم وال ہستند، لیکن ایشان را افعال مدح و ذم گویند، چہ برائے انشاء آں نیند (شرح) نِعْمَ اَصْلُهُ، نعم بکسر سین، برائے تخفیف کہ فاعلین بما قبل وادہ ساکن کردند، و همچنین بُئْسَ، کذا فی اشرح، ما بعد فاعل اے ما بعد فاعل این ہر چہ فعل.

نعم بالمدح مخصوص بالمدح و الذم یا مبتدا باشد و ما بعد و خبر، پس یک جملہ باشد، یا خبر مبتدائے محذوف ہی ہو، و بریں تقدیر دو جملہ خواہد بود، و در غیر حد شرط است کہ مخصوص مطابق فاعل باشد در افراد و تشبیہ و جمع و تذکیر و تانیث، چوں: نعم الرجل زيد، و نعم الرجل لزيد، و عسی هذا انفساس، و گاہ باشد کہ مخصوص بالمدح را بجهت قیام قرینہ حذف کنند، چوں: نعم العبد أي ابوبکر، بقرئہ قصہ حضرت ابوبکر (شرح)

فعل معرف اے ما بعد فاعل این افعال سوائے حد و حد باید دانست کہ قبل یا بعد =

وَزَيْدٌ مَخْصُوصٌ بِالْمَدْحِ، وَنَجْمَانِيسَ الرَّجُلُ زَيْدٌ، وَسَاءَ الرَّجُلُ عَمْرُو.

فصل

بدانکه افعال تعجب دو صیغه از هر مصدر ثلاثی مجرد باشد، اول: مَا أَفْعَلَهُ چوں: مَا أَحْسَنَ زَيْدًا چه نیکوست زید، تقدیرش: أَيُّ شَيْءٍ أَحْسَنَ زَيْدًا، "مَا" بمعنی أَيُّ شَيْءٍ است در محل رفع بابتداء، وَأَحْسَنَ در محل رفع خبر مبتداء، وفاعل أحسن هوست درو مستمر، وزیدا

= مخصوص حد تمیز یا حال واقعی شود موافق آن مخصوص در افراد و تشبیه جمع و تکرار
تانیث نحو: حدا رحلا رید، وحدا راکا رید، وحدا رید رحلا أو راکا، وحدا
رحلیں أو راکیں اریدان، وحدا الریدان رحلیں أو راکیں، وحید امرأة هدا،
وحدا هدا امرأة، وعامل در تمیز و حال مذکورین حب است، و ذوالحال و ممیز فاعل او که دا
است نه مخصوص.

افعال جمع باعتبار کثرت اجزاء است. مسد شانی خبری که خالی است از معنی رنگ و عیب.
بدانکه در لفظ "ما" اختلاف است سیبویه گفته: که نکره است بمعنی شئی، پس
معنیش نزد سیبویه: چیز نیست عظیم که نیکو کرده است زید را، و نزد اخفش موصوله مبتداء است،
درین صورت خبرش محذوف است، پس معنیش درین وقت: آن چیز که نیکو کرده است زید را
چیز است عظیم، و فراغت که "ما" استفهامیه است بمعنی أي شئی، و ما بعدش خبر او است،
و شیخ رضی گفته: که این قول قولی است من حیث المعنی: زیرا که از بدیع حسنش گویا
ناواقف بود، پس بر سبیل تعجب پرسید که کدام چیز او را نیکو کرد؟ و مصنف: همین مذهب
را بسبب قوت او اختیار کرده. (ش)

مفعول به، دوم: اُفَعِلْ به چوں: اُحْسِنْ بَزَيْدٍ، اُحْسِنْ صِيغَةُ امر
ست بمعنی خبر، تقدیرش: اُحْسِنْ زَيْدٌ اَيَّ صَارَ ذَا حُسْنٍ، و"باء"
زائده است.

معنی خبر یعنی بمعنی فعل ماضی.

حسب ما مضی پس ضمیر در فعل نباشد زیرا که فاعل یکے ست و بس، این قول سیبویه است،
و اما نزو و انقش زید مفعول به است امر احسن را بمعنی صیغه اُحْسِنْ بر اینکه همزه افعال
برائے صیغہ امر باشد و باء برائے تعدیہ است اگر احسن متعدی بنفسه نباشد، و زائده است اگر
باشد، یعنی اگر همزه احسن برائے تعدیہ است یا زائد باشد چوں: اُجْرَحْ، پس برین تقدیر
در فعل ضمیر خواهد بود، و آن ضمیر فاعل فعل شود اَيَّ احسن است برید او رید اَيَّ جعده
حسب بمعنی صیغه احسن، فراوز محشر می گویند: که احسن امر است در حق هر کس بدین
معنی که بگرداند زید را احسن، پس جز این نیست که می گرداند فاعل این کلام زید را احسن بدین
گون که وصفش می کند پس گویا گفته شد: صیغه احسن کیف منبت: و این فیه من
جهات الحسن کل ما ممکن أن یکون فی الشخص

باب سوم در عمل اسماء عامه و آن یازده قسم است

اول: اسماء شرطیه بمعنی اِنْ، و آن نه است: مَنْ وَمَا وَأَيْنَ وَمَتَى وَأَيَّ
وَأَنَّى وَإِذَا مَا وَحَيْثُ مَا وَمَهْمَا، فعل مضارع را بجزم کنند چون: مَنْ
تَضْرِبُ أَضْرِبْ، وَمَا تَفْعَلُ أَفْعَلْ، وَأَيْنَ تَجْلِسُ أَجْلِسْ، وَمَتَى تَقُمْ
أَقُمْ، وَأَيَّ شَيْءٍ تَأْكُلُ أَكُلْ، وَأَنَّى تَكْتُبُ أَكْتُبْ، وَإِذَا مَا تُسَافِرُ
أُسَافِرْ، وَحَيْثُ مَا تَقْصِدُ أَقْصِدْ، وَمَهْمَا تَقْعُدُ أَقْعُدْ. دوم: اسماء افعال

ثالثیه: و آن را کلم الجازات هم گفته اند، و کلم الجازات بمعنی کلمات الشرط و اجزاء و بمعنی
'این' یعنی متضمن معنی 'این' که آن سببیت اول برائے ثانی است. **مَنْ** معنی: 'این هر دورا'
'اما زانده' لاحق شود نحو: مَنِ ما حَرَجَ أَحْرَجَ وَأَيَّمانَكَ أَكَلْ. (شرح) **مَنْ** برائے مکان
است مثل 'این'، و گاه بمعنی کیف آید چون: أُنِ رَيدَ بمعنی کیف رید، و از انست قوله تعالى:
وَمَنْ حَرَجَ مَخْرُجُهُ (سوره صافات ۲۲۳) و بمعنی متى نحو: أُنِ المَقْتَلُ؟ بمعنی متى القتل.
مَهْمَا 'مهما': ماما بود، یعنی ما ثانیة زانده است، چنانکه در انا ما، پس الف بها بدل شد برائے
تضمین لفظ، یا آنکه در اصل مذ بمعنی 'کف' قبل 'ما' شرطیه واقع شده بود بعد ازین جاری
بجرائے کلمه واحد گشت. (شرح) **مَنْ** هر کس را خواهی زد خواهیم زد

مَنْ هر چیز که خواهی ساخت خواهیم ساخت. **مَنْ** هر جا که خواهی نشست خواهیم نشست.
مَنْ هر وقت که خواهی ایستاد خواهیم ایستاد. **مَنْ** هر چیز که خواهی خورد خواهیم خورد.
مَنْ هر جا که خواهی نوشت خواهیم نوشت.

مَنْ هر وقت که سفر خواهی کرد سفر خواهیم کرد. **مَنْ** هر جا که قصد خواهی کرد
قصد خواهیم کرد. **مَنْ** هر جا که خواهی نشست خواهیم نشست.

بمعنی ماضی چوں: **هَيَّاهُتْ وَشْتَانْ وَسرْعَانْ**، اسم را بنا بر فاعلیت
 بر رفع کنند چوں: **هَيَّاهُتْ يَوْمَ الْعِيدِ أَيُّ بَعْدُ**، سوم: اسمائے افعال بمعنی
 امر حاضر چوں: **رُوَيْدْ وَبْنَهْ وَحَيْهَلْ وَعَلَيْكَ وَدُونِكَ** و ہا، اسم را
 بنصب کنند بنا بر مفعولیّت چوں: **رُوَيْدْ زَيْدًا أَيُّ اَمْهَلْ**، چہارم: اسم
 فاعل بمعنی حال یا استقبال، عمل فعل معروف کند بشرط آنکہ اعتماد کردہ
 باشد بر لفظیکہ پیش ازو باشد، وآں لفظ مبتدا باشد، در لازم چوں: **زَيْدٌ**
قَائِمٌ أَبْوَهُ، و در متعدی، چوں: **زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبْوَهُ عَمْرًا**، یا موصوف

۱۔ **ضدہ**: ہیبت، یا متحرک بجبت افتاح ما قبل الف شد، و در آخرش حرکات ثلثہ بر
 کسبل بنا جائز است وجہ بنا درین اسم تضمین معنی فعل ماضی است، و در ہم سہ اسم مبالغہ ایست
 کہ در مسمیات شان نیست. (شرح) ۲۔ **وشتان** رید و عمروئی فترقا، و سرعان رید
 ای سرع، ۳۔ **جینی** بر فتح است جبت تضمین بمعنی امر، و گاہ منصوب منون مستعمل شود بنا بر
 وصفیت اصلی نحو: **مَسْبُوبٌ** (۱۱ و ۱۲)، و در ان چند لغت ست: **هَاءُ** و **هَاءُ بَقَصَرٍ**،
 و **هَاءُ** بر وزن **رَمَ اَمْرًا** و آن اسمے است مشتق از مصدر و موضوع برائے آنکس کہ فعل
 بذات وے قائم باشد بطریق حدوث. ۴۔ **سہ** نہ بمعنی ماضی کہ درین صورت عمل نمی نماید.

فعل معروف پس اگر فعل لازم باشد اسم فاعل ہم لازم خواهد بود، اگر متعدی باشد اسم فاعل ہم
 متعدی. **یاد آید** این شرط برائے آنست کہ جبت فعلیت یعنی مند بودن بسوئے صاحب خود قوی
 گردد (ش) **انتقام** مراد از اعتماد آنست کہ بما قبل خود تعلقی داشته باشد مثل تعلق خبر بہ مبتدا
 و تعلق صلہ بموصول و نحو ذلک. **مبتدا** باشد و اسم فاعل خبر واقع شود.

چوں: مَرَزْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ أَبُوهُ بَكْرًا، یا موصول چوں: جَاءَنِي الْقَائِمُ أَبُوهُ، و جَاءَنِي الضَّارِبُ أَبُوهُ عَمْرًا، یا ذوالحال چوں: جَاءَنِي زَيْدٌ رَاكِبًا غَلَامُهُ فَرَسًا، یا ہمزہ استفہام چوں: أَضَارِبُ زَيْدٌ عَمْرًا، یا حرف نفی چوں: مَا قَائِمٌ زَيْدٌ، ہماں عمل کہ قام و ضَرَبَ می کرد قائم و ضَارِبٌ میکند۔ پنجم: اسم مفعول بمعنی حال و استقبال، عمل فعل مجہول کند بشرط اعتماد مذکور چوں: زَيْدٌ مَضْرُوبٌ أَبُوهُ عَمْرًا مُعْطَى غَلَامُهُ دِرْهَمًا، وَبَكْرٌ مَعْلُومٌ ابْنُهُ فَاضِلًا، وَخَالِدٌ مُخْبِرٌ ابْنُهُ عَمْرًا فَاضِلًا، ہماں عمل کہ ضُرِبَ و أُعْطِيَ و عَلِمَ و أُخْبِرَ می کرد

چوں: آمد نزد من کہے کہ ایستاده است پدر او۔ یعنی رفع فاعل در لزوم اور رفع فاعل و نصب مفعول در متعدی۔ اسم مفعول بدانکہ اسم مفعول موازن فعل مجہول ست بوزن عروضی کہ عبارت ست از توافق مطلق حرکت و سکون، چنانچہ اسم فاعل موازن فعل معروف ست؛ چہ گفتہ اند کہ اصل مضروب مضرب بضم راست، لیکن چوں ایں وزن مجرد از تا در کلام عرب نادر است ضمہ را اشباع کردند؛ تا واوی ازاں پیدا شد، پس علامت اسم مفعول صرف میم ست نہ واو، و اں اسے ست مشتق از مصدر و موضوع برائے کہے کہ فعل فاعل بر آں واقع شود۔ مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بیک مفعول ست۔

معصی عدم۔ مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بدو مفعول ست و اقتصار بر یکے جائز ست۔ مکر معبود۔ مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بدو مفعول ست و اقتصار بر یکے جائز نیست۔ حمد محب۔ مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بسہ مفعول است۔

مَضْرُوبٌ وَمُعْطًى وَمَعْنُوءٌ وَمُخْبِرٌ مِی کُند. ششم: صفت مشبہ عمل فعل خود کند بشرط اعتماد مذکور چوں: رَیْذٌ حَسَنٌ غَلَامُهُ، همان عمل کہ حَسَنٌ مِی کرد حَسَنٌ مِیکند. ہفتم: اسم تفضیل، واستعمال او بر سه وجه است: بہ مں چوں: رَیْذٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرُو، یا بالف ولام چوں: حَاءِی رَیْذٌ الْأَفْضَلُ، یا باضافت چوں: زَیْذٌ أَفْضَلُ الْقَوْمِ، و عمل او در فاعل باشد، و آن ہو است فاعل أَفْضَلُ کہ در و مستتر است. ہشتم:

حذت و آن اسمے ست کہ مشتق باشد از فعل لازم و موضوع است برائے کسے کہ حدث بذات اسے قائم باشد بطریق ثبوت نہ بطریق حدوث، و فرق در حدوث و ثبوت آنکہ حدوث مسبوق بالعدم مِی باشد چوں: حذرت، بخلاف ثبوت چوں: حسیس مشبہ باسم فاعل در تثنیہ و جمع و تذكیر و تانیث.

مثنیث و آن اسمے ست مشتق از مصدر موضوع برائے موصوفی بزیادت، و صیغہ آن فعل برائے مذکر، و معنی برائے مؤنث آید غالباً، و بعضے تغیر ہم یافتہ اند چوں: حیر و حیر کہ حیر و حیر بود، و شرط ست در شائی مجرد جاری از لون و عیب ظاہری بنا کردہ شود، پس حیر و حیر و اسم تفضیل نیست، و از نیمہ شائی مجرد بالحاق لفظ انشد و اکثر اسم تفضیل بنا کنند چوں: انشد، بسحر سح، اشتقاقش برائے فاعل قیای است، و گاہ برائے مفعول آید چوں: اُعرف و اُسهر و اُلوه و اُعدر. (شرح)

و جبہ جمع میان دو ازین سه جائز نیست، چنانچہ خوازم سے جائز نیست الا وہے کہ مفضل علیہ معلوم باشد چوں: اللہ اکبر. (شرح) **مستتر** در ظاہر نمیش مشروط بچند شرط است کہ موضوع ذکرش این مختصر نیست.

مصدر بشرط آنکہ مفعول مطلق نباشد، عمل فعلش کند چوں: اَعْجَبَنِي
ضَرَبُ زَيْدٍ عَمْرًا. نهم: اسم مضاف، مضاف الیہ را بجر کند چوں:
جَاءَنِي غُلَامٌ زَيْدٍ. بدانکہ اینجا لام بحقیقت مقدرست: زیرا کہ تقدیرش
آنتست کہ غُلَامٌ لَزَيْدٍ. و ہم: اسم تام، تمیز را بصب کند، و تمامی اسم یا
بتنوین باشد چوں: مَا فِي السَّمَاءِ قَدَرٌ رَاحَةٍ سَحَابًا، یا بتقدیر تنوین
چوں: عِنْدِي أَحَدٌ عَشَرَ رَجُلًا، وَزَيْدٌ أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا، یا بنون تثنیہ
چوں: عِنْدِي قَفِيزَانٌ بُرًّا، یا بنون جمع چوں: **هَلْ نَسَبَكُمْ** - **لَا خَسْرَ لِي**
أَعْمَلًا (جہد ۱۰۳)، یا بمشابه نون جمع چوں: عِنْدِي.....

مفعول مطلق از آنکہ چوں مفعول مطلق واقع شدہ باشد، مثل: صریت صر یا رید یا پس، صر
رید یا صریت باشد زیرا کہ افعال ضعیف باوجود اقوی جائز نیست. **عمل فعلش** خواہ بمعنی ماضی
یا حال و استقبال چوں: اَعْجَبَنِي صریت صر یا رید عمر اُمس و الان و بعد، و این عمل بجہت
منسبت اشتقاق است در میان فعل و مصدر، نہ باعتبار مشابہت: ولہذا زمان شرط نشد چنانکہ در
اسم فعل و اسم مفعول شرط است. مقدرست مراد از تقدیر آنکہ معنی لام کہ اختصاص است
در اینجا مقصودی باشد، نہ تقدیر لام در نظم کلام: لہذا گفتہ اند کہ در اضافت لامیہ صحت تصریح لام
بازم نیست چوں: عَمِلَ الْعَقَبَةُ کہ اظہار لام در اینجا غلط است.

حدس و اکثر ازیں تنوین بعارض بنا حذف شدہ حرکت بنائے قائمہ مقامش شدہ است.

قفس - قفیز بیانیہ ایست بوزن ۵۷۰۰ مثقال یعنی نزد من دو گون ست از روئے گندم.

ہیں سکہ آیا خبر و بیم شمارا با آنانکہ زبان کارترین مردم اند از روئے اعمال. (فتح)

عَشْرُونَ دِرْهَمًا تَا سَعُونَ، یا باضافت چوں: عِنْدِي مِلَّةٌ عَسَلًا،
 یازدہم: اسمائے کنایہ از عدد، و آن دو لفظ است: کم و کذا، کم بر دو
 قسم است: استفہامیہ و خبریہ، استفہامیہ تمیز را نصب کند و کذا نیز چوں:
 کَم رَجُلًا عِنْدَكَ؟ وَعِنْدِي كَذَا دِرْهَمًا، و کہ خبریہ تمیز را بحر کند،
 چوں: کَم مَالٍ اَنْفَقْتُ وَ کَم دَارٍ نَبِيتُ، و گاہے "من" جار بر تمیز 'کم'
 خبریہ آید چوں: قوله تعالى: **كَم مِّنْ مَّلَكٍ فِی سَمٰوٰتٍ** (سجہ ۲۶)۔

قسم دوم: در عوامل معنوی، بدانکہ عوامل معنوی بر دو قسم است، اول:
 ابتدا یعنی خلوا اسم از عوامل لفظی کہ مبتدا و خبر را بر رفع کند، چوں: زَيْدٌ
 قَائِمٌ، و اینجا گویند کہ زَيْدٌ مبتدا است مرفوع بابتداء، وَقَائِمٌ خبر مبتدا است
 مرفوع بابتداء، و اینجا دو مذهب دیگر است، یکی: آنکہ ابتدا عامل است
شبیہ بریں

..... پوری آن ظرف است از روئے شہد ..... چند مرد است نزدیک تو.
 ..... و نزد من این قدر است از روئے درہم ..... بمعنی کہ خبریہ باشد و چوں تمیز را
 نصب می کند، لہذا مثالش را با مثال کہ استفہامیہ کہ ناصب تمیز است جمع کرد
 ..... این قدر مال کثیر را صرف کردم ..... این قدر خانہائے کثیر را بنا کردم.
 ..... بسیار اند فرشتگان در آسمانها ..... لفظا باشد آن اسم یا تقدیرا، چنانکہ مضارع
 'ان مصدریہ و ماضی با "ما" مصدریہ ..... فعند این مذهب بصریان است ..... و ہر گاہ
 عامل لفظی بر آنها در آید عمل منسوب بآن عامل گردد و جہت قوت آن، چوں: کاب رید
 قائما ..... مذهب ..... بلکہ سہ مذهب: چہ بعضی گویند کہ ابتدا و مبتدا ہر دو در خبر عامل اند.

در مبتدا و مبتدا اور خبر، دیگر آنکہ ہر یکے از مبتدا و خبر عامل ست در دیگر. دوم: خلو فعل مضارع از ناصب و جازم، فعل مضارع را بر رفع کند، چوں: یَضْرِبُ زَيْدٌ، اینجا یَضْرِبُ مرفوع ست؛ زیرا کہ خالی ست از ناصب و جازم، تمام شد عوامل نحو یَتَوْفَّقِ اللّٰهُ تَعَالٰی وَ عَوْنُهُ. خاتمہ در فوائد متفرقہ کہ دانستن آن واجب ست، و آن سہ فصل ست:

فصل اول

در توابع: بدانکہ تابع لفظی است کہ دومی از لفظ سابق باشد.....

در مبتدا پس عامل مبتدا معنوی باشد و عامل خبر لفظی کہ مبتدا ست ..... درین صورت در بیچ یکے از عامل معنوی نیست. ۱. و این مختار ابن مالک است، و نزد بعضے وقوع فعل مضارع موقع اسم رافع فعل مضارع است، چنانکہ بجائے رید صارب رید مصر می گویند، و نزد بعضے عامل نعت نیز معنوی است یعنی وقوع آن صفت مرفوع رافع است، و وقوع صفت منصوب ناصب، و وقوع صفت مجرور جار، چوں: جاء رجل عالم، و رأيت رجلا عالما، و مررت بر رجل عالم. ۲. دومی از لفظ سابق خود بودن بدین صورت کہ اگر آن لفظ تابع را با سابق و سہ شمارند از روئے مرتبہ حساب در مقام ثانی افتد، و عام است کہ از روئے توابع ثالث باشد خواہ رابع خواہ خامس، چنانکہ گوئی: جاء رجل عالم حافظ کرمه جميل طريف، پس ہر یکے از این صفات کہ توابع اند دومی ست از لفظ سابق خود کہ رجل متبوع است اگرچہ بحسب تعداد الفاظ یکے ثانی ست و یکے ثالث و یکے رابع و یکے خامس. و لفظ متبوع آنچہ اعراب داشتہ باشد از رفع و نصب و جر تابع نیز همان اعراب دارد و از یکت جبت باین معنی کہ اگر رفع متبوع بنا بر فاعلیت است رفع تابع ہم بنا بر فاعلیت خواہد بود، و اگر بنا بر خبریت است ہمچنین رفع تابع خواہد بود.

بـاعـراب سـابـق از یک جـهـت، و لـفـظ سـابـق را مـتـبـوع گـویـند. و حـکـم تـابـع
آنست که همیشه در اعراب موافق متبوع باشد. و تابع پنج نوع است:
اول: صفت، و او تابعی است که دلالت کند بر معنی که در متبوع باشد
چون: جاءني رجلٌ عالمٌ، یا بر معنی که در متعلق متبوع باشد چون:
جاءني رجلٌ حسنٌ علامهٌ، یا أبوه مثلاً، قسم اول در ده چیز موافق
متبوع باشد در تعریف، و تنکیر، و تانیث، و افراد، و تشبیه و جمع،

[illegible]

(پیر ۲۹) چہ وحدت ازنا مفہوم است۔

مبتوع یعنی آلات کند بر بیات ترکیبیه که هر ار راست با مبتوع خود بر حصول معنی که در
مبتوع حاصل است در م مادی و بدو تخصیص بخلاف بدل در مثل عجبی رید عجمه اگر چه
بهمچنین است، لیکن در عجبی رید علامه این ولایت صورت نه بند و قلم که آلات کند
بر معنی که در مبتوع باشد **تجسید** مگر قتیکه در صیغه مونث و مذکر یکسان باشد چون: فعین بمعنی
مفعول و فعول بمعنی فعل نحو راحل و مراد حرج و صبر یا صفاتی باشد مونث و اطلاق بر
مذکر چنانچه چون علامه با صفت مذکر و اطلاق بر مونث متعین چون حائض.

ورفع ونصب وجر، چوں: عِدِّي رَحُلٌ عَالِمٌ، وَرَجُلَانِ عَالِمَانِ،
وَرَجُلَانِ عَالِمُونَ، وَامْرَأَةٌ عَالِمَةٌ، وَامْرَأَتَانِ عَالِمَتَانِ، وَنِسْوَةٌ
عَالِمَاتٌ، اما قسم دوم موافق متبوع باشد در پنج چیز: تعریف و تنکیر،
ورفع ونصب وجر، چوں: جَاءَنِي رَحُلٌ عَالِمٌ أَبُوهُ، بدانکہ نکرہ را بجملہ
خبریہ صفت توان کرد چوں: جَاءَنِي رَجُلٌ أَبُوهُ عَالِمٌ، ودر جملہ
ضمیری عائد بکرہ لازم باشد. دوم: تاکید، واد تابعی ست کہ حال متبوع
را مقرر گرداند در نسبت یا در شمول؛ تا سماع را شک نہماند، و تاکید بر دو
قسم است: لفظی و معنوی، تاکید لفظی بتکرار لفظ است چوں: رَيْدٌ رَيْدٌ
قَائِمٌ، وَضَرْبٌ ضَرْبٌ زَيْدٌ، وَإِنْ إِنْ زَيْدًا قَائِمًا، و تاکید معنوی بہشت
لفظ است: "نَفْسٌ" و "عَيْنٌ" و "كَلَامٌ" و "كُلٌّ" و "أَجْمَعُ" و "أَكْتَعُ" و "أَتَّبَعُ"
مثال تکرار فعل مثال تکرار حرف

۱۔ در ہر ترکیب ازین دہ وجوہ چہار یافتہ می شود . ۲۔ در ہر ترکیب ازین پنج وجوہ دو وجہ یافتہ می
شود . ۳۔ یہ نہ انشائیہ چہ خبریہ در حکم نکرہ است جبت شیون حکم . تاکید و آن برائے رفع ضرر
غفلت باشد از سماع، یہ برائے رفع ظن سماع کہ متکلم را غلط گویند ادا، یہ برائے رفع ظن سماع
کہ متکلم مجزا ارادہ کردہ باشد . مقرر شد کہ ہمان ست نہ غیر او

یہ در شمول [یعنی شمول متبوع افراد خود را، در اینکہ آن متبوع منسوب ست یا منسوب الیہ .] چنانکہ
گوئی . جاء بقوم کثیرہ، پس لفظ 'قوم' اگرچہ شامل است ہمہ را اما احتمال دارد کہ مراد اکثر
قوم باشد زیرا کہ در اکثر اوقات فعل را نسبت بچیزے می کنند و نسبت بعض افرادش مقصود
می باشد، ہر گاہ لفظ 'کن' آورند معلوم شد کہ مراد جمیع قوم است (شرح)

وَأَبْصَعُ چوں: جَاءَنِي زَيْدٌ نَفْسُهُ، وَجَاءَنِي الزَّيْدَانِ أَنْفُسُهُمَا، وَجَاءَنِي الزَّيْدُونَ أَنْفُسُهُمْ، وَعَيْنٌ رَا بَرِّينَ قِيَاسِ كُنْ، وَجَاءَنِي الزَّيْدَانِ كِلَاهُمَا وَالْهِنْدَانِ كِلْتَاهُمَا، وَكِلا وَكِلْتَا خاصند بمثنی، وَجَاءَنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ وَآكْتَعُونَ وَآتَعُونَ وَأَبْصَعُونَ. بدانکہ اَكْتَعُ وَأَتَعُ وَأَنْصَعُ اتبا عند بہ "أجمع" پس بدون أَجْمَعُ، و مقدم بر أَجْمَعُ نباشند. سوم: بدل، و او تابعی است کہ مقصود بہ نسبت او باشد، و بدل بر چہارم قسم است: بدل الكل و بدل الاشتمال و بدل الغلط

اما كل برائے غیر مثنی است مفرد باشد یا جمع باختلاف ضمیرے کہ عامہ بسوئے متبوع مؤکد باشد، نحو: قرأت الكتاب كله، والصحيحة كلها، واشتریت العبيد كلهم، وصفت النساء كنهن، اما "أجمع" و غیرہ پس استعمال شان باختلاف صیغ باشد، چنانکہ از مثال متقن ظہر است و تاکید نہ کردہ شود بہ كل و أجمع مگر چیزے کہ اور اجزا باشد قابل تجزیہ حسی چوں: قوم، یا حکمی چوں: عبد، گوئی: جاء القوم كلهم، واشتریت اعدا كلهم بخلاف جاءني زيد كنه چه اشتراکے عبد بالمناصفہ میان دو شریک می تواند شد، و آمدن نصف زید ممکن نیست، پس تاکید لغو خواهد شد. (شرح)

باشد زیرا کہ ذکر تابع بدون متبوع و مقدم بر آن ضعیف است. نسبت یعنی بہ نسبت چیزے کہ منسوب است بسوئے متبوع مقصود باشد بہ نسبت بسوئے تابع، نہ آنکہ نسبت بسوئے متبوع تمہید باشد برائے نسبت بسوئے تابع. پس اے بدلیکہ دلالت کند بر جمع آنچه دلالت کند بر آن مبہل منہ. یعنی بدلیکہ سبب آورده شدہ از اشتمال بدل بر مبہل منہ -

وبدل البعض، بدل الكل آنست که مدلولش مدلول مبدل منه باشد،
چون: جَاءَنِي زَيْدٌ أَخُوكَ، وبدل البعض آنست که مدلولش جزو
مبدل منه باشد چون: ضَرَبَ زَيْدٌ رَأْسَهُ، وبدل الاشتمال آنست که
مدلولش متعلق بمبدل منه باشد چون: سُبِّحَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ، وبدل الغلط
آنست که بعد از غلط بلفظی دیگر یاد کنند چون: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ
حِمَارٍ. چهارم: عطف بحرف، و اوتا بعیست که مقصود باشد به نسبت

= یا اشتمال مبدل منه بر بدل نحو: سَبَّ زَيْدٌ ثَوْبَهُ، پس لفظ ثوبه بدل است از زید بسبب آنکه
اشتمال دارد بر زید، چنانکه ظاهر است: ..... (سفره ۲۱۷)،
پس "قتال" به بدل است از "الشهر الحرام" بسبب اشتمال شهر حرام بقتال.

مبدل منه به بدل یعنی متحد ذاتا باشند اگرچه در مفهوم اختلاف دارند. پس ..... ای بدن هو
بعض اسم بدن منه، پس اضافت درین هر دو بیانیه است، مثل، حاتم قصه.

حکم پس 'حمار' بدل الغلط است، یعنی متکلم میخواست که مررب حمار گوید و بغضت برحل از
زبان او برآمد، بمین که آگاه شد "حمار" را بدل آورد و بدین ارکان آن، پس معنی مقصود این باشد که
مررت بحمار، و گاه باشد که بدل و مبدل منه هر دو معروف باشند نحو: صریت ریدا أحمك، و گاهی
هر دو نکره باشند چون: جاءني رجل علامك، و گاهی مختلفین خواه مبدل منه معروف باشد و بدل
نکره مخصوص چون: قوله تعالى: ..... (عن ۱۵، ۱۶)، خواه بالعکس چون:
جاءني رجل علام رید. و در صورتیکه نکره از معروف باشد نعت او ضرور است. و بدانکه بدل
و مبدل منه هر دو اسم ظاهر باشند، چنانکه گزشت، و هر دو مضرر باشد، نحو: الريدون لقيتهم يباهم،
و مختلفین باشند نحو: أحمك صرته ریدا وأحمك ریدا صرته، و ترکیب اول ضعیف است: =

با متبوعش بعد حرف عطف چوں: جَاءَنِي زَيْدٌ وَعُمَرُو، و حروف عطف ده است در فصل سوم یاد کنیم اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تعالیٰ، و او را عطف نسق نیز گویند. پنجم: عطف بیان، و او تابعیست غیر صفت که متبوع را روشن گرداند چوں:

أَقْسَمَ بِاللّٰهِ أَنُوْ حَفْصٌ عُمَرُ

و قتیکه بعلم مشهور تر باشد، و جَاءَنِي زَيْدٌ أَبُوْ عَمْرٍو و قتیکه بکنیت مشهور تر باشد.

- چه ضمیه اعرفت از مظہر، پس نشاید کہ مقصود بالنسبہ از غیر مقصود فرو باشد، و این حکم مخصوص ببدل اکل است، لیکن در بدل بعض، اشمال و غلط جائز باشد زیرا کہ معنی مختلف دارند. **الف** عطف قید واقعیست احتمالی نیست. **ب** عطف بالترتیب سخن را ترتیب داون است، و جبہ تسمیہ آنکہ در اینجا معطوف بعد معطوف علیہ در چند مواضع بترتیب می آید، چنانچہ حاء بعد و عمرو ثم عمر، یعنی اول زید آمد، پس از ان عمر، پس از ان بکر. **ج** عطف این مصرع از قول عربی است کہ نزد حضرت عمر بن الخطاب میں عمر **ج** برائے طلب ناقدہ آمدہ بود، از ان کہ ناقدہ اش زخمی و پشت ریش بود، پس او را قسم یاد کردہ بر ان کہ ناقدہ تو چنین نیست کہ تو می گوئی، پس رفتہ رانل می گفت.

أَقْسَمَ بِاللّٰهِ أَبُوْ حَفْصٌ عُمَرُ

مَا مَسَّهَا مِنْ نَقَبٍ وَلَا دَبَرٍ

اغفر له اللهم إِنْ كَانَ فَحَرٌ

ای قسم یاد کردہ بنام خدا **ج** حفص عمر کہ مس نکرده است ناقدہ ترا سودگی سمودہ ریشی پشت، بخش خدا او را اگر چه بد کردہ بپاد کردن قسم خدا بر امر غیر واقعی، پس این مصرع آخر را حضرت عمر بن الخطاب پیورده و ناقدہ اش را او معذرت نمود.

فصل

در بیان مصرف و غیر مصرف، مصرف آنست که پنج سبب از اسباب منع صرف در و نباشد، و غیر مصرف آنست که دو سبب از اسباب منع صرف در و باشد، و اسباب منع صرف نه است: **عدل و وصف و تانیث و معرفه** یعنی علمیت

۱- **تانیث** مدار بر شهرت از آن نهاده شد که چون مقصود از عطف البیان ایضاً متبوع و یست، پس اشهر لایق بایض باشد. **عدل** بدانکه عدل درین موضوع مصدر مجهول است یعنی معدولیت اسم، و معدولیت آنست که اسمی بیرون رود از صیغه اصلی خود و در آید بصیغه دیگر تحقیقاً یا تقدیراً. **وصف** و آن بودن اسمی دال بر ذاتی باعتبار صفته از صفات یعنی حائے از حالت و س، و شرط وصف در باب منع صرف آنست که وصفش اصلی باشد یعنی وصفی خواه باقی چوں: **احمر و صفر**، و خواه زائل و فکیکه این اوصاف را اعلام کنند. (شرح)

۲- **تانیث** شرط تاثیر تانیث در منع صرف علمیت است؛ چه با وجود علمیت تانیث لازمی باشد، پس از جهت لزوم برائے سببیت منع صرف می شاید، و این علمیت شرط وجوبست مر تانیث نقضی را، و شرط جواز است معنوی را، و شرط وجوب تاثیر و س در منع صرف یکے از امور سه گانه است: زیادت حروف کلمه بر سه چوں ریب، و تحریک اوسط چوں: سقر، و بحمد چوں: مد و وجور عسین.

۳- **معرفه** مراد از معرفه در اینجا وصف تعریف است نه ذات معرفه، و شرط آنست که تعریف علمی باشد؛ زیرا که تعریف مضمرات و اسماء اشارات و موصولات موجود نیست إلا در مبنیات، و منع صرف از احکام معرفت، پس این تعریفات از ما لایصرف متصور نه گردد، و تعریف بلازم و اضافت غیر مصرف را مصرف می گردانند یا در حکم مصرف می آرد، چنانکه خوانی دانست، پس چگونگی سبب منع صرف شود؟ و حیند باقی نماند الا تعریف علمی. (شرح)

و عجمه و جمع و ترکیب و وزن **فعل** و **الف** و **نون** مزید تان، چنانچه در
 عَمْرُ عَدْلِست و علم، و در ثُلُثُ و مَثَلُثُ صفت است و عدل، و در طَلْحَةُ
 مثال عدل تقدیری، و در زَيْنُ تانیث معنوی است و علم، و در حُبَلَى تانیث
 ست بالف مقصوره، و در حَمْرَاءُ تانیث است بالف ممدوده و این مؤنث
 بجائے دو سبب است، و در اِبْرَاهِیمُ عجمه است و علم، و در مَسَاجِدُ
 جمع متنبی المجموع بجائے دو سبب است، و در بَعْلَبْکَ ترکیب
 ست و علم، و در اَحْمَدُ وزن فعل ست و علم، و در سَکْرَانُ الف و نون
 زائد تان ست و وصف، و در عُثْمَانُ الف و نون زائد تان است و علم،
 و تحقیق غیر منصرف از کتب دیگر معلوم شود.

فصل

در حروف غیر عالمه، و آن شانزده قسم است: اول: حروف تنبیه، و آن سه

شرط تاثیرش آنکه یا در عجم علم باشد یا بے تصرف منقول بعرب گردد، و باین یا متحرک
 الاوسط باشد چون: شتر، یا زائد از سه حرف چون: ابراهیم، جمع: و شرط آن صیغه متنبی المجموع
 است بغیر تا، پس فراز نه منصرف خواهد بود. **تانیث** و آن این است که دو کلمه یا بیشتر رایکے کرده
 باشند بے آنکه جزء از اجزائے وے حرف باشد چون: النجم و بصری، و بے آنکه ترکیب صوتی
 و اضافی و اسنادی باشد چون: سیویہ و عدا الله و تأبط شر او و شرطش عیث است. (شرح

تانیث ای بالف ممدوده و مقصوره. **تنبیه** [در لغت بیدار کردن و واقف نمودن. ر چیزے.] =

است: أَلَا وَأَمَّا وَهَاءُ، دوم: حروف ایجاب، وَأَنْ شش ست: نَعَمْ وَبَلَى
وَأَجَلَ وَإِيَّ وَجِيزٍ وَإِنَّ. سوم: حروف تفسیر، وَأَنْ دو است: أَيْ وَأَنْ،
کقولہ تعالیٰ: ﴿وَنَادَيْنَاهُ﴾ ^{یٰ اِبْرٰهیمُ} (انصاف: ۱۰۴). چهارم:
حروف مصدریہ، وَأَنْ سه است: مَا وَأَنْ وَأَنْ، مَا أَنْ وَر فعل روند؛
تا فعل بمعنی مصدر باشد پنجم: حروف تخصیض، وَأَنْ چهار ست: أَلَا

= واینجا بر جملہ در آیند برائے رفع غفلت از مخاطب چون: اَلَا رَیْدَ قَائِمًا، وَاَمَّا رَیْدَ قَائِمًا، وَهَاءُ
زید قائم. (ش)

نعم ایجاب واثبات می کند امر سابق را نفی باشد یا اثبات، چنانچہ گوئی: در جواب ما قدم
رَیْدَ یا قدم عمرو: نعم! اُی ما قدم رَیْدَ و فام عمرو، و بلی برائے اثبات منفی ست چون:
سَلَامٌ عَلَیْکُمْ وَرَیْدَ (۱۰۲ ف ۱۷۲)، اُی بلی اُنت دسا و اُی 'مثل نعم، لیکن بعد
استفہام آید و قسم لازم اوست چنانکہ در جواب اقام رَیْدَ گوئی: اِی وَاَللّٰہِ، وَاَجَلَ و جیر ہم مثل نعم
بدون زوم قسم، بمنجین 'اِنْ' لیکن استعمالش کم است، و برائے تقریر دعا ہم آید. (شرح)

جیر: بفتح جیم و سکون یا و کسرہ را، اَلْ چوں: حاء ی رَیْدَ اُی عبد اللہ. کلمہ اَلْ مختص ست
بأن چیزی کہ در معنی قول باشد. وَاَللّٰہِ اُی مادیا بلفظ هو قولاً: ﴿وَاَللّٰہُ﴾ (انصاف: ۱۰۴)
وَر فعل وَاَنْ مشدودہ در جملہ اسمیہ روو. بمعنی مصدر. چوں: ﴿لَقَدْ خَشَعْنَا﴾

خَبَہ (۱۱۸) اُی برحبا، وَاَعَجَسِ اَنْ صرحت اُی ضربت، و بمعنی اُنت قائم اُی قیامت.
حرف تخصیص: [در لغت برا نگین حقن بر او و ور غلانی دن] بدانکہ این حروف را حروف تخصیض
و تندیم خوانند، اگر در ماضی روند برائے تندیم باشند چوں: هَلَا قَمْتُ چَرَابِرِ نَخَاسْتِ، و اگر در
مستقبل روند برائے تخصیض بمعنی ور غلانی دن و ترغیب باشند چوں: هَلَا تَقُوْمُ چَرَابِرِ نَخِیْزِ،

أَقْلَى اللُّومِ عَاذِلَ وَالْعِتَابَيْنِ وَقَوْلِي إِنْ أَصَبْتُ لَقَدْ أَصَابَنْ

و تنوین ترنم در اسم و فعل و حرف رود، اما چهار اولین خاص است با اسم و هم: نون تاکید در آخر فعل مضارع ثقیله و خفیفه چوں: إِضْرِبَنَّ وَإِضْرِبَنَّ. یازدهم: حروف زیادت، .....

أَقْلَى اللُّوم: این شعر جریر ابن عطیه تمیمی است از قصیده بانیه در بحر وافر، وزنش

مفاعیلن مفاعلتن فاعولن مفاعیلن مفاعلتن فاعولن

إقلال کم کردن عاذل بفتح لام منادی مرخم عاذله است بمعنی ملامت کننده، وقوله: العتابین معطوف است بر اللوم، وقوله: أصابین مقوله قولیست، وقوله: إِنْ أَصَبْتُ شرطت جوابش لا تعذلی مخذوف، یعنی کم کن ملامت و عتاب را اے عاذله، و بگو تحقیق بصواب رسید و اگر بصواب رسم ملامت ممکن، هکذا قال العینی فی "شرح الشواهد"، و نزد فقیر بهتر آنست که إِنْ أَصَبْتُ شرط باشد، و قولی لقد أصابین دال بر جزا باشد معطوف بر أَقْلَى اللُّوم، معنی آنکه اگر بصواب رسم بگو رسید ای انصاف کن.

فعل مضارع: و هر چه از ان مشتق است بشرط معنی طلب چوں: امر و نهی و استفهام و تمنی و عرض نیز مستعمل شود چوں: هل یضربن، و لیبتی أضربنک، ألا تنزلن بنا، و در جواب قسم لازم است نحو: والله لأفعلن کذا. **خفیفه:** و آن نزد بصریان اصل است و ثقیله فرع آن، و همین مختارست؛ زیرا که خفیفه یک نون است و ثقیله دو واحد را اشبین فرع است، و نیز اصل در بنائے حروف سکون است و آن در خفیفه باشد، و بعضی کوفیه ثقیله را اصل دانند چرا که فرع خفیف می باشد از اصل، و تفصیل در مطولات است.

حروف زیادت: یعنی در بعض مواضع زیاده می شوند نه در جمیع، و معنی زیادت آنکه اصل معنی بدون آن محتمل نشود، نه این که بے فائده محض است؛ چه آنها را فوائد بسیار است چوں: تزیین =

وآن هشت حرف ست: **إِنْ وَأَنْ وَمَا وَلَا وَمَنْ وَكَاف وَبَا وَلام**،
 چهار آخر در حروف جر یاد کرده شد. دوازدهم: حروف شرط، وآن دو
 است: **أَمَّا وَلَوْ، أَمَّا بَرَأَ** تفسیر وفادر جوابش لازم باشد، کقولہ تعالیٰ:
**﴿فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ، فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَيُنْفَوْنَ النَّارَ، وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا
 فَيُنْفَوْنَ الْجَنَّةَ﴾** (هود: ۱۰۵-۱۰۸)، ولو برائے انفائے ثانی بسبب انفائے
 اول چوں: **﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾** (الانبیاء: ۲۲).

= لفظ واستقامت وزن وجمع و غیر آن. **إِنْ**: **إِنْ** مخففه مکوره زیادہ کنند بعد مانافہ برائے تاکید
 نفی نحو: ما **إِنْ** رأیت زیداً، وگاہے با مصدریہ زائد گردو نحو: انتظر ما **إِنْ** جلس القاضي
 أي مدة جلوسه، وقلیل ست زیادتی وے بالما نحو: لما **إِنْ** قام زيد قمت، وآن مفتوح زائدہ
 باشد بالما نحو: **﴿فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ﴾** (یوسف: ۹۶)، ودر میان لو و قسم آید نحو: والله أن لو
 قام زيد قمت، وگاہ باشد کہ زائد گردو باکاف نحو: کأن ظبية أي كظبية.
 ما: وآن زیادہ می شود با إذا نحو: إذا ما تخرج أخرج وبامتی واین وای **وإن** نحو: **﴿فَأَمَّا تَرِينَ
 مِنَ الْبَشِيرِ أَحَدًا﴾** (مریم: ۲۶)، وبا من وبعن جارہ، وگاہے با مضاف زیادہ شود نحو: **﴿أَمَّا
 الْأَخِلَّيْنِ﴾** (الفصص: ۲۸)، لا: وآن زیادہ باشد با و او عاطفہ لفظا چوں: ما جاءني زيد ولا عمرو،
 ویا معنی نحو: **﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينِ﴾** (الفاتحة: ۷)، وبا أن مصدریہ نحو:
﴿مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ﴾ (الأعراف: ۱۲) أي أن تسجد، وگاہے قبل قسم زائد آید نحو: **﴿لَا أَقْسِمُ
 بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾** (القيامة: ۱)، فمنهم: بعضی ازیشان شقی ست و بعضی سعید، لیکن آنانکہ شقی ہستند
 پس داخل خواہند شد در آتش، و لیکن آنانکہ سعید ہستند پس داخل خواہند شد در جنت.
 لو کان فیہما: اگر می بودند در آسمان و زمین معبودان بدون خدا ہر آئینہ تباہ می شدند آسمان و زمین.

سینزدہم: لَوْلَا، واو موضوعست برائے انتقالِ ثانی بسبب وجود اول،
 چوں: لَوْلَا عَلَيَّ لَهْلَكَ عَمْرُو. چہار دہم: لام مفتوحہ برائے تاکید،
 چوں: لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو. پانزدہم: مَا بِمَعْنَى مَا دَامَ چوں: أَقْوَمُ مَا
 جَلَسَ الْأَمِيرُ. شانزدہم: حروف عطف، وَاَن دہ است: وَاو وفا وُثْمَ
 وَحَتَّى وَإِمَّا وَأَوْ وَأَمْ وَلَا وَبَلْ وَلَكِنْ.

لولا علی: قول حضرت عمر ؓ وفتیکہ آمد نزد آنحضرت ﷺ نے باردار کہ زنا کردہ
 بود، پس حکم کرد خلیفہ ثانی برائے رجم او، پس فرمود حضرت علی کرم اللہ وجہہ کہ رجم زن
 باردار بعد وضع حمل باید پس بزبان براند حضرت عمر ؓ این قول کہ لولا علی لہلک
 عمر اگر نمے بود علی ؓ ہر آئینہ ہلاکت می شد عمر ؓ، و بعضے روایات دیگر ہم درین
 باب آمدہ است.

واو: جمع میان معطوف و معطوف علیہ بدون ملاحظہ ترتیب. **فا:** برائے جمع لملاحظہ ترتیب
 بدون مہلت. **ثم:** برائے ترتیب و مہلت.

طبع شدہ تین مجلد

تفسیر عثمانی (۲ جلد)	حسن حصین
خطبات الاحکام لجمعۃ العام	تعلیم الاسلام (مکمل)
الحرب الاعظم (سینکڑی تہذیب ہے)	شخص نبوی شرح شامل تہذیب
الحرب الاعظم (پنکڑی تہذیب ہے)	بہشتی زیور (تین حصے)
لسان القرآن (اول دوم سوم)	بہشتی زیور (مکمل)
فضائل حج	معلم الحجاج
	تین کارڈ کور

حیات المسلمین	آداب المعاشرت
تعلیم الدین	زاد السعید
جزاء الاعمال	روضۃ الادب
الحجۃ (چھٹا لکھا) (ہدیہ ایٹن)	فضائل حج
الحرب الاعظم (سینکڑی تہذیب ہے) (تین)	معین الفلسفہ
الحرب الاعظم (پنکڑی تہذیب ہے) (تین)	خیر الاول فی حدیث الرسول
مفتاح لسان القرآن (اول دوم سوم)	معین الاول
عربی زبان کا آسان قاعدہ	تیسرے منطق
فارسی زبان کا آسان قاعدہ	قواعد کبیر
تاریخ اسلام	بہشتی زیور
نظم الصرف (اولین، آخرین)	علم النحو
عربی صفوۃ المصادر	تہال القرآن
جوامع الفہم مع چہل ادعیہ مسنونہ	تہذیب المبتدی
عربی کا معلم (اول دوم سوم چہارم)	تعلیم العقائد
نام حق	سیر الصحابیات
کرمینا	پند نامہ
آسان اصول فقہ	صرف میر
تیسرے الابواب	نحو میر
فصول الکبریٰ	میزان و مشعب
نماز مدلل	پنج سورۃ
عم یادہ	سورۃ کش
عم یادہ دہی	آسان نماز
نورانی قاعدہ (چھوٹا بڑا)	منزل
تیسرے المبتدی	

کارڈ کور اچھل

اکرام مسلم	مختار احادیث
مفتاح لسان القرآن (اول دوم سوم)	فضائل اعمال

ملوئے مجلدہ المطبوعہ

الصحيح لمسلم (۷ مجلدات)	الموطأ للإمام محمد (مجلدین)
الهدایة (۸ مجلدات)	الموطأ للإمام مالک (۳ مجلدات)
النبیان فی علوم القرآن	مشکاة المصابیح (۴ مجلدات)
شرح العقائد	تفسیر البیضاوی
تفسیر الجلالین (۳ مجلدات)	تیسرے مصطلح الحدیث
مختصر المعانی (مجلدین)	المسد للإمام الأعظم
الهدیة السعدیة	الحسامی
القطبی	نور الأنوار (مجلدین)
أصول الشاشی	کنز الدقائق (۳ مجلدات)
شرح التہذیب	نقحۃ العرب
تعریب علم الصیغہ	مختصر القدوری
البلاغۃ الواضحة	نور الإيضاح
دیوان المنشی	دیوان الحماسة
المفاتیح الحویریة	النحو الواضح (ابتدائیہ تاویہ)
آثار السنن	

ملوئے کرتون مقوی

شرح عقود رسم المفتی	المسرحی
منن العبدۃ الطحاویة	الفوز الکبیر
المرفقة	تلخیص المفتاح
زاد الطالبین	دروس البلاغة
عوامل النحو	الکافیۃ
ہدایۃ النحو	تعلیم المتعلم
إساعوجی	مبادئ الأصول
شرح مائة عامل	مبادئ الفلسفة
منن الکافی مع مختصر الشافعی	ہدایۃ الحکمت
ہدایۃ النحو (مع العلامة و التمارین)	شرح نخبة الفکر
المعلقات السبع	

مستطیع قریبا بعون اللہ تعالیٰ

ملوئے مجلدہ / کرتون مقوی

الصحيح للمخاري	الجامع للثر مذي
شرح الجامي	مکمل قرآن مجید ۱۵ سطر
بیان القرآن (مکمل)	

Books in English

Tafseir-e-Uthmani (Vol. 1, 2, 3)	Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
Key Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)	Al-Hizbul Azam (Large) (H. Binding)
Al-Hizbul Azam (Small) C Cover)	

Other Languages

Riyad Ue Salihien (Spanish) (H. Binding)	Fazail-e-Aamal (German)
Muntakhab Ahdees (German) (H. Binding)	

To be published Shortly Insha Allah

Al-Hizbul Azam (French) (Coloured)